

Csemez Attila – Mócsényi Mihály

Egyedi tájértékek jelentősége a rurál táj fejlesztésében

TARTALOM

Bevezetés.....	3
1. A táj, a környezet és a természet fogalmának értelmezése	5
1.1. Nooszféra	5
1.2. Táj, környezet.....	6
2. Az egyedi tájértékek csoportosítása.....	8
2.1. A termelés során keletkezett egyedi tájértékek.....	8
2.2. A közlekedési pályákkal kapcsolatos egyedi tájértékek	11
2.3. Történelmi eseményekkel összefüggő egyedi tájértékek	13
2.4. Kultúrtörténeti egyedi tájértékek	14
3. Értékelési módszer az egyedi tájértékek meghatározására	18
4. Az egyedi tájértékek rendszerezése, felsorolása	19
4.1. A termelés során keletkezett egyedi tájértékek.....	19
4.2. Közlekedési pályákkal kapcsolatos egyedi tájértékek	20
4.3. Történelmi eseményekkel összefüggő egyedi tájértékek	20
4.4. Kultúrtörténeti egyedi tájértékek	21
5. Értékelési kritériumok	22
5.1. Szakterületi jelentőség	22
5.2. Látvány-jelentőség	22
5.3. Idegénforgalmi jelentőség.....	23
5.4. Ökológiai jelentőség	23
5.5. Ökonómiai jelentőség	23
5.6. Esztétikai jelentőség.....	23
5.7. Edukatív jelentőség.....	24
5.8. Etnikai jelentőség.....	24
6. A kritériumok értékelésbe vonása	25
7. Az értékek meghatározása.....	34
8. A védelemre érdemes egyedi tájértékek „megtalálhatóságának” módja, lehetősége.....	37
9. Egyedi tájobjektum értékének meghatározása.....	39
10. Tájvédelmi kataszter készítésének módja	40
11. Intézkedés a veszélyeztetettség szerint.....	41
Összefoglalás	42
Felhasznált irodalom.....	44

Bevezetés

Az Európai Helyi és Regionális Vezető-testületek Kongresszusán Strausbourban javasoltuk, hogy a kidolgozásra kerülő Tájékonvencióba a tájak minősítésének egyik kritériumaként az „egyedi tájértékek” is szerepeljenek. A javaslat elfogadásra került és ennek következtében készült jelen munka, amelynek szerzői a feladat megoldása érdekében szükségesnek tartották az egyedi tájértékek feltárását és minősítését.

Hazánkban az élelmiszertermelés módja, a földtulajdon változásai során az utóbbi évtizedekben drasztikusan változtak a táj adottságai, ezekben belül egyedi tájértékei. Feltehető, hogy az EU csatlakozás további jelentős módosulásokkal fog járni.

Az ország lakosságának a második világháború után még közel 60%-a élelmiszertermeléssel foglalkozott. Nem lenne könnyű megállapítani, hogy ma hányan élnek közvetlenül a földből. Tudjuk azonban, hogy az Európa fejlett államaiban az összlakosságnak átlagosan két 2-3%-a „termesztí” a GDP-nek mindössze 2%-át. (Újabb közlések szerint mindössze 0,6%-át, de az EU „támogatás” 50%-ában ez a szektor részesül.) Földhasználati szokásainkat, struktúránkat feltehetően jelentősen változtatnunk kell a jövőben és ez ideig nem eléggé hatékonyan hasznosított értékeinek meg kell találnunk a „piacát”.

Szekunder szektorunk – az ipari termelés – még hosszú időn át nem lesz képes a földművelőket olyan mértékben támogatni, mint az EU gazdaságilag fejlett államaiban. Az EU-tól sem várhatunk olyan mérvű támogatást amelyet a portugálok, spanyolok, görögök kaptak, kapnak. A nyugatiakétól eltérő megoldásokat kell keresnünk, találnunk. A lehetőségek sok vonatkozásban a „hungarikumok”-ban rejlenek.

Mindenek előtt szükségesnek tűnt a természet, a táj (környezet) fogalmaknak „alkalmazott” értelmezése, illetve a táj természeti, művi elemei, elemrendszerei témakörön belüli jellegzetességeinek, illetve ezek „védelmi” kritériumainak meghatározása. Fontos továbbá a bioszféra és a nooszféra, valamint a táj illetve környezet szinonimák megkülönböztetése. Elkerülhetetlen az esztétikummal való foglalkozás, a tájat alkotó elemek „értékének” taglalása.

Az első, a nem védett területek értékeinek védelmére „tájvédelmi törvényt” az akkori Földművelésügyi Minisztériumnak kellett volna az 1980-as évek elején kidolgoznia. Feltehetően azért, mert az értékek többsége e főhatóság hatáskörébe eső területeken található. A megbízottnak abban az időben ennél sokkal fontosabb feladata a termőföld védelme, a minél több élelmiszer termelése volt, ezért a tájvédelmi törvény kidolgozását elhárították.

Az ember-természet kölcsönhatások következtében keletkezett tájértékek „kiterjedésüket” tekintve igen eltérőek. Amennyiben nagy felületen összefüggő egységeket képeznek úgy nemzeti parkká, tájvédelmi körzetté szervezve külön főhatóság gondoskodik védelmükről. A földművelésügyhöz azok tartoznak, amelyek az esetek többségében viszonylag kis kiterjedésűek („pontoszerűek”) voltak. Némi huzavona után ezek az „egyedi tájérték” megnevezést kapták.

Keletkezésül hogyanja szerint az egyedi tájértékek igen sokfélék. A hasonlóságok megállapítása alapján az egyedi tájértékeket négy csoportba soroltuk. Ezek a termelés, a közlekedés, a történelmi események és a kultúrtörténeti tevékenységek során keletkezett egyedi tájértékek.

Miután ezek a csoportok meghatározást nyertek, az volt a törekvés, hogy az egyedi értékek sokasága nevesítésre, illetve karakterizálásra, jellemzésre kerüljön. Talán ennél is fontosabbnak tűnt azoknak a folyamatoknak az értelmezése, amelyeknek során az átlagosnál jelentősebb értékek keletkeztek, illetve annak a jelenségnek a magyarázata, hogy miért válnak tájértékek „avulttá” és az avultak közül melyek váltak a természet-társadalom kölcsönhatás-történet szempontjából, e folyamat egyes szakaszainak megtestesült, manifesztálódott emlékeivé.

Az egyedi tájértékeket nem lehet valamilyen etalonnal egyértelműen minősíteni. Elkerülhetetlen azonban olyan módszerek, eljárások kidolgozása, amelyek hasznosításával az azonos kategóriába tartozók viszonylagos értéke „becsülhető”.

A japánok szerint a jövő évezred nemzetek közötti íratlan versenyt az az ország nyeri meg, amelyik lakosainak kreativitásra ösztönző környezetet, tájat tud biztosítani. A magyar tájnak az egyedi tájérték kölcsönöz jelleget és serkent kreativitásra.

1. A táj, a környezet és a természet fogalmának értelmezése

Az ember a Föld felszínének sűrűn lakott részein – közvetlenül vagy közvetve – a bioszférának szinte minden élő és holt elemét módosította, néha el is pusztította. Valószínű ennek tudható be, hogy azok az elemek, amelyek megtartották a természeteshez közel álló állapotukat, tulajdonságukat, értékesnek bizonyulnak. A megbecsülés, az értékelés alapját képző kritériumok eltérőek. Többnyire azok a természeti elemek, lények érdemelnek megkülönböztetett bánásmódot, amelyeknek a vizuális megjelenése az átlagtól eltérő, illetve amelyek nemükön, fajukon, fajtájukon belül ritkák. Az átlagtól eltérő tájképi megjelenésnek a különleges alak, jelleg minőség, a monumentalitás, a fenségesség érzete és még sok minden más lehet az oka. Ritkán előforduló természeti képződmények, lények pl. a barlangok, a vízesések, a különleges növények, állatok és ezek ökotópjai.

Az emberiség folytonosan alakítja környezetét, – az visszahat rá – és közben alakul önmaga is. Hat rá minden, ami elődei munkája során „emberiesítetté” vált. Az újszülött társadalmi lényé válásához hozzájárul az élőknek és a holtaknak az adott környezetben megtestesült, manifesztálódott környezetalakító tevékenysége.

Az évszázadokon, évezredekken át ismétlődő – az ember társadalmiasult tapasztalatai, törekvései alapján célszerűvé vált – kölcsönhatások nyomai mind az emberben, mind a környezetében jellegzetesen állandósultak, objektivizálódtak.

1.1. Nooszféra

Az ember rendszerint azt a környezetet érzi otthonosnak, barátságosnak, amelynek szinte minden tenyérnyi felülete az elődök környezetalakító munkájától szól. „Az emberi társadalom megjelenésével és fejlődésével a bioszféra törvényszerűen átalakul nooszférává, ahogy az emberiség a természet törvényeit elsajátítva és a technikát fejlesztve mindinkább átalakítja a természetet igényeinek megfelelően.”

A nooszféra a bolygóknak az ésszerű (a görög noosz = értelem), céltudatos emberi tevékenység által meghódított területe. A nooszféra évmilliók küzdelem, évmilliók munka eredménye, az emberi munka nyomainak, jeleinek hordozója. A nooszféra a társadalom és a természet kölcsönhatásainak tárgyiasult története, amely az ember által alakított anyagi világban jut kifejezésre.

A nooszféra jelenségeinek vizsgálatakor – az értelmezés alapjaként – egyrészt azokat a karaktervonásokat tekinthetjük, amelyek a múltban lejátszódott kölcsönhatások eredményeképpen objektivizálódtak, másrészt azokat a jelenségrendeket, amelyek a már adott karakterbélyegek módosulásához, a nooszféra jelen arculatának változásához fognak vezetni.

A nooszférát a fogalomhoz tartozó tartalom megközelítésének és értelmezésének vázolt módja szerint vagy tájnak, vagy emberi környezetnek nevezhetjük. Tájnak abban az esetben, ha a társadalmi tevékenység már állandósult karaktervonásira helyezük a hangsúlyt, emberi környezetnek akkor, ha a nooszféra már adott jellemzőit módosító jelenségrendekre, hatásmechanizmusokra irányíthatjuk figyelmünket.

1.2. Táj, környezet

Az előzőekben megállapítást nyert, hogy a nooszférát – a fogalomhoz tartozó tartalom megközelítésének módja alapján – tájként vagy környezetként értelmezhetjük. Ahol a települések szerkezete, az épületek anyaga, építésmódja, a föld művelésének mikéntje, a szekerek, az ekék, a kapák, a temetők, a pléhkrisztusok, a sírkövek és egyéb emlékkövek, a kálváriák, a malmok, a présházak és ezernyi más emberi alkotás egy-egy területen belül hasonló, ahol megegyező a viselet, a hímzés, sőt a nyelvjárás, ott a közösségi környezetek együttese sajátos karakterű tájegységet képez, amelyet az ott lakó nép szűkebb hazájának érez.

A táj az egyes emberben spontán és szubjektív módon tükröződik. A tájról benyomást szerez, fogalmat alkot. Erre a fogalomra azonban sokkal inkább az érzelmek gazdasága, mint sem a tartalom objektivitása a jellemző. A gyakorlatból, a tapasztalatok, megfigyelések, élmények gazdagságából – az évszázadok alatt felhalmozódott tradíciók alapján – alakult ki a tájak jellegzetességének, a bennük ható tényezők helyi kapcsolatainak ösztönös felismerése, majd a tudata. Így keletkeztek a népi tájnevek. A nép „tudata” gyakran hűen tükrözi a valóságot. Az „örség”, a „sárköz”, a „völgység” és hasonló kifejezések tudományos jelentőségűek.

Az ember a bioszférának csak azokat a tárgyait, elemeit érzi szépnek, amelyek a társadalmi munka, majd a társadalmi megítélés révén váltak széppé. Ez fokozott mértékben vonatkozik az egyedi karakterű tájegységekre, mert bennük az emberiesült tárgyak, elemek sajátos komponálás eredményeképpen keltik a szép, az esztétikum érzetét. A táj esztétikai értékeit, a humanizált elemek együttesében rejlő harmóniát érző, értékelő ember a többnyire ökológiai, ökonómiai értelemben motivált céljainak megvalósítása során – hol ösztönösen, hol tudatosan – úgy munkálkodik, hogy a táj arculatában megjelenő új vonások, „hangok” a már adott dallamot gazdagítsák.

A mondottak összesítésekképpen: a táj emberiesített bioszféra, a természet és a társadalom kölcsönhatásainak ellentmondásos egysége, kölcsönhatásainak az anyagi világban tárgyasult története, vizuális-esztétikai értékek hordozója. Röviden kifejezve, a táj kultivált természet.

Valamely nép, nemzet sajátos életének hagyományai, jellemével és pszichikumával a művészetnek nemzeti színezetet ad. Ez a megállapítás a tájra, a társadalom környezetére is érvényes. A természet emberiesítése során népi, nemzeti sajátosságok tárgyasulnak a tájban.

Egy-egy ország területén belül a táj – a kultiválás módja és a földrajzi adottságok függvényében hasznosítható potenciálja alapján – különböző funkciókat szolgálhat. Az „emberiesített természet” természeti és emberiesített elemei, tárgyai voltaképp munkatárgyak, munkaeszközök. Munkaeszköz, munkatárgy a föld, a termelési épületek – közvetve az építmények általában – az utak, csatornák, energiavezetékek és más létesítmények. A gazdaságilag fejlett államok úgyszólván teljes területe és az azon lévő összes tárgy közvetlenül vagy közvetve munkaeszköz, munkatárgy. A táj funkciói az emberi igényekkel, szükségletekkel kapcsolatosak, ezeknek változásával azok is változnak.

A lejtésviszonyokra, erózióra, talajminőségre, a haszonnövények jellegzetességeire és sok más ökológiai ökonómiai adottságra való tekintettel a korszerű termelési, termesztési technológiák bevezetése egyes területeken nem gazdaságos. Amennyiben az ilyen területek természeti elemei értékesek, ha a korábbi hasznosítás eredményeképpen e területek sajátos tájkarakterűek, ha „emberiesítettségi” szintjük magas fokú, ha a humanizált és a természeti elemek harmóniája élményt nyújtó, ha esztétikai kvalitásai mind az egyes elemek, mind az összhatás szempontjából átlagon felüliek, akkor az ilyen táj-együttesek értékes adottságait védeni érdemes.

A tájvédelmi körzeteken, nemzeti parkokon belül a terület hasznosítása, az alkalmazott technológiák, művelésmódok nem változtathatják meg az adott karaktert. A használat során a védettséget involváló elemek bővíthetnek, az egyes elemek kifejező ereje növekedhet, az értékes jellemvonások gazdagodhatnak. A védett területek közömbös, a tájképet nem zavaró elemekkel is bővíthetnek. A védettség azonban mentességet jelent minden olyan új használati mód ellen, amely a meghatározó karaktervonásokat kímélet nélkül módosítja.

A környezet – a benne élőnek – a tájnál áltatában kisebb kiterjedésű életteret jelent. Azt a területet, amelyben az ember és kisebb közösségeinek élete zajlik, amelynek jelenségei közvetlenül áttekinthetőek, érthetőek és bizonyos értelemben irányíthatóak.

A legszűkebb értelemben vett környezet a lakás, a ház, az otthon, amelyben az ember többnyire családi körben él. A kisebb közösségek lakói egész falujukat és annak teljes határát érezték saját környezetüknek. Ezen belül ismerték egymást, egymás házait, földjeit, állatait. Ismerték az időjárás, a vízjárás következményeit, tudták hová és hogyan kell építeni, hogyan kell magukat, földjeiket, eszközeiket, termésüket környezetük károsító hatásával szemben védeni.

Az egyes falvak közösségei gondosan védték, fejlesztették környezetüket, hogy annak „eltartó-képessége” növekedjék. Hangsúlyozni érdemes, hogy ezt tehették, mert ismerték azokat a hatásmechanizmusokat és következményeket, amelyek a természet-ember kölcsönhatásokból adódtak. Az is tudták, mit, mennyit lehet a környezettől elvárni, elvenni anélkül, hogy a túl mohók mértéktelenségének kárát ne a közösség „vállalja”.

Konfliktusok többnyire akkor keletkeznek, ha valamely környezet-egység rendjébe kívülről avatkoznak be és ha a kívülállónak, aki – járatlanul vagy felelőtlenül – a kárt okozta, nem kell a hátrányokat személyesen, közvetlenül elviselnie.

A táj ökológiai, eszmei értékei nem mérhetők valamilyen etalonnal. Az eszmei értékek, így pl. az esztétikaiak a szubjektumon keresztül érvényesülnek, objektivitásuk társadalmi és nem abszolút. Az ember komponálta szép tájnak nincsen forgalmi értéke. Igaz ugyan, hogy ennek a szakterületnek egyes művelői azt állítják, hogy a szép táj „értéke” – pl. a szép tájra való rálátás – a telkek árában, vagy az idegenforgalmi bevételekben realizálódik és ezért közvetve „mérhető”. Kétségtelen az is, hogy egy faluvégi pléh-krisztusnak ára volt, újrafestésért is pénzt kérnek. A tájban játszott szerepe, jelentősége ennek ellenére nem mérhető pénzzel, mint ahogyan egy kunhalom esetén sem jutna ez eszébe senkinek. Bizonyos mértékben más a helyzet egy műtárgy esetén. A múzeumok értékes képeihez pénzértéket rendelnek, hogy biztosítási összegeiket meg lehessen határozni. Aukciókon a műtárgyak pénzért cserélnek gazdát. Egyes esetekben a kényszer szül különös megoldásokat. Ilyen pl. a ritka madarak, növények védelmére kirótt pénzbírságok összege, ami nem jelenti azt, hogy a pénzbírság azonos a kérdéses élőlény értékével. A bírság összegének meghatározása szubjektív megítélésen alapszik, ezért viszonylagos. E pénzüsszegeknek azonban egybe kell esniük a társadalomnak a róluk alkotott véleményével, ítéletével. A társadalmi ellenzés vagy jóváhagyás gyakran csak hosszú idő után realizálódik.

2. Az egyedi tájértékek csoportosítása

Az ember környezetének természeti adottságait alapvetően a termelés, ezen belül főleg a növénytermesztés bevezetésével változtatta meg. Települések alakultak, ezek a hozzájuk tartozó művelt és műveletlen területekkel környezet-egységeket képeztek. A jellegzetes vonásokat tekintve hasonló környezet-egységek tájegységeket alkottak. Ezeken a tájegységeken belül, a mezőgazdasági termelés mellett az ipari, a bányászat is a természetre gyakorolt hatása rendszerint lokális, viszonylag kis területre kiterjedő maradt. A társadalmi fejlődésre gyakorolt hatása azonban nagy volt.

A természeti kincsek eltérő előfordulása, használhatósága, a használati tárgyak, eszközök, az ékszerek, a fegyverek, illetve az élelmiszerek területenként eltérő minősége, bősége a kereskedelem kialakulásához vezetett. Az egymástól távol eső települések, népek közötti kereskedelem eszköze a közlekedés, ennek feltétele az út.

Összefüggően nagyobb területre kiterjedő ökológiai, esztétikai célú rendezés hazánkban első ízben a XVIII. század közepén történt, mégpedig Mikovinyi Sámuel tatai tevékenysége alapján. Szociális, esztétikai célú tájleléstény városi közpark formájában a XIX. század elején jött létre, amelynek tervezője, alkotója Nebbien Henrik. A nemzetközi „tervpályázat útján elsőként a világon Budapesten a Városliget keletkezett. Nebbien a korabeli „tájszépítési” mozgalomnak a szellemében sok nagybirtok esztétikai célú rendezését is vállalta. Az ebbe a csoportba tartozó tájértékek kultúrtörténetinek tekinthetők.

Nyilvánvaló, hogy a táj értékes elemei, tárgyai, ezek jellemző ismérvei az előzőekben vázolt rendezési elvektől eltérő princípiumok alapján is csoportosíthatók. A csoportosítás nem cél, hanem eszköz az értelmezési, az értékelési, a nyilvántartási, majd a védelmi feladatok megoldásához. A tájértékeket – több lehetőség közül – az alapján lehet csoportosítani, hogy azok a termeléssel, a közlekedéssel, a történelmi eseményekkel, a kultúrtörténeti tevékenységgel kapcsolatban jöttek-e létre.

A tanulmánynak ebben a fejezetében – a fenti csoportosítás rendjében – a céljukat, eszközeit, a környezetre gyakorolt hatásukat és más egyebeket tekintve, egymástól eltérő társadalmi tevékenységek révén létrejött tájjellegzetességek, így formák, alakzatok, szerkezetek, továbbá tájelemek és tárgyak genealógiáját értelmezve arra igyekszünk rámutatni, hogy a tájbélyegek hogyan absztrahálódtak az emberben és hogyan vezettek gyakorlati jártasságok, tudományos megismerések, esztétikai értékek kialakulásához.

2.1. A termelés során keletkezett egyedi tájértékek

Az ember termelő tevékenységén belül a növénytermesztés révén módosult leginkább a bioszféra és egyben maga az ember. Amíg a növénytermesztés főként a táji jellegzetességek kialakulásához, az ipari termelés elsősorban a környezeti közegek minőségének módosulásához vezetett. A növények termesztése, a talaj művelése révén a Föld felszínén olyan alakzatok, struktúrák jelentek meg, amilyenek a „természetben” nincsenek.

Az ágyásokban nevelt növényeket meg kellett védeni az állatok, az illetéktelenek ellen. Ezt a védelmet a kerítés adta, a síkidomokat korbefogó térbeli elem. A kerítés – védelmi funkcióján

túlmenően – pszichológiai, esztétikai szerepkörűvé vált a kert térbeli elemeinek kialakítása, fejlődése során. A tudatosan alakított „környezet” ember alkotta geometrikus jellegű alakzatai, térelhatároló elemei a későbbiekben sok vonatkozásban jelentős szerepet játszottak.

A növényágyások, a gabonaföldek, a csatornarendszerek geometrikus rendje – funkcionális szerepén túlmenően – csakhamar egy más szintű jelenség, egy sajátos többlet-érték kialakulásához vezetett. Az ember a maga teremtette geometrizmusban rejlő rendet, szabályszerűséget bizonyos értelemben elvonatkoztatta tárgyi hordozóitól, gyakorlati funkciókat szolgáló létesítményeitől.

A geometria formarendje sokban különbözött a természetétől. A természet jelenségei, elemei folyamatosan alakulnak, változnak. A geometria rendje állandó, örök életű. A geometrikus forma a birtokba vett, a megismert, a megszelídített természet, azaz a környezet jellemzőjévé, így az otthonosság, a helyhez kötődés egyik kifejezőjévé vált. A geometrikus rendben, a növényágyások szabályos formáiban rejlő arány és ritmus, illetve a rendezettség, az állandóságra – de a kiszolgáltatottságra is – emlékeztető merev alakzatok az idő során különböző célok, törekvések beszédes kifejező eszközeivé váltak.

A növények megjelenésükkel, alakjukkal, színükkel, lombozatukkal, virágjukkal, termésükkel az életfeltételeiket képző ökológiai adottságokra utalnak. Olyan adottságokra, amelyek az ember szempontjából előnyösek, vagy hátrányosak. A kellemes hatású környezetre emlékeztetők előnyös placebo jellegűek. Pszichológiai hatásmechanizmusok révén úgy üdítenek, „gyógyítanak”, mint a valódi orvossággal küllemében azonos pótszerek.

A mi éghajlati viszonyainak mellett a rekkenő nyári hőségben, az örökzöld fenyő a hegyvidék tiszta, hűvös, üdítő levegőjét idézi. Frissítőleg hat a tikkadt, hevült emberre. Akkor is, ha a szennyezett levegőjű, idegen ökológiájú város a fenyők pusztulását okozza. Ellenkező hatásúak télen a délről származó szobanövények, amelyek a ködös, szürke, nyirkosan hideg napokon színpompás virágokkal, lombjuk üde színével a napsütötte tájak tavasz-örömeire emlékeztetnek.

Az ökológiai alapozású pszichoreflexen kívül a más jellegűek is előnyös hatásúak. Az ember a nemesített, „háziastított” növényekben többek között azért is örömet leli, mert látványuk egy sajátos sikerélmény ébresztője. Ez nemcsak a gyümölcsöt termőkre vonatkozik, hanem az úgynevezett dísnövényekre is. Valószínűleg sokáig tartott, amíg az ember érzékelte, hogy a gyógyítókhöz, az édes illatúakhoz, az ételnek kellemes ízt adókhöz tartozó növények fajtán belül is különböznek egymástól. Szépnek érezte azokat a növényeket, amelyek sajátos tulajdonságaik miatt különböztek a többitől.

A gyümölcsöt termő növények közül igen sok „emberkísérővé” vált. Több értelemben is. A gyűjtögető ember az ehető gyümölcsöket lakhelyére vitte és azok magja – közvetlenül és közvetve – a talajba került. Néhány magból jó gyümölcsű növény fejlődött és az évezredek során az ilyen növény és az ember „összeszokott”. A növény azonban nemcsak fiziológiai valóságában vált emberkísérővé, hanem absztrahált formában is.

Az embert eltérő klímaövekben más-más növények kísérik. A települések utcáin, terein a házi kertekben ezeknek a növényeknek szimbolikus értéke, karaktert adó szerepe van. A fában szegény területeken élt népek egy-egy szép fapéldányt szentnek tartottak, az alatt mutatták be

áldozataikat. A ma élő népek is különös jelentőséget tulajdonítanak bizonyos fának, így a nyírfának, a hársnak, a tölgynek, a juharnak, a cédrusnak és másoknak.

Az ember nemcsak azokhoz a növényekhez ragaszkodik, amelyek „hasznosak”, azokhoz is, amelyek „szülőföldjének”, hazájának jellemzői. Azokhoz, amelyekhez mesék, mondák fűződnek, amelyeket az elődök s környezetükhöz tartozónak éreztek. A nagyobb kertekben, vadas-kertekben az ilyen fák, bokrok, is helyet kaptak. Gyakran olyanokat kerestek, amelyek „érdekesebben”, szebbek voltak, mint társaik, sudár-, vagy bókoló növésűek, eltérő lomb-színűek, szépen virágzóak.

A jellegzetes kultúrnövények a tájnak értékes tartozékai, fontos karakterelemei. Védelmet ezért nem természeti objektumként, hanem a növényművelés-, a növénynemesítés-történet demonstratív képviselőiként érdemelnek.

A mi éghajlati viszonyaink mellett az emberkísérő növények közül a szőlő az egyik legjellegzetesebb. Kerítésre, ágra, lugasra, házfalra, futva, futtatva, a falusi kisvárosi udvarok-házak sajátos díszé, hangulatteremtő értéke, gyümölcsstermő növénye.

A szőlőt ősidők óta boráért is termesztik. A szőlőtermesztés a legigényesebb, a legtöbb munkával járó növénykultúrák egyike. A korszerű nagyüzemi módszerek meghonosításáig különösen kapálni kellett sokat. Kapálni csak „hegynek” lehet. Minden kapavágással egy kapányi föld arasznyival a völgy felé jut. Évtizedek, évszázadok során a föld – az egyes parcellákon belül – fentről elfelé vándorol. Lössös talajon fenn – hol alacsonyabb, hol magasabb – közel függőleges fal, lent feltöltés keletkezik. Köves, sziklás talajon – mint pl. az ausztriai Wachauban – ez az „antropogén geofolyamat” különösen szembetűnő felszíni alakzatokhoz vezetett, mert a kövekből falrendszereket raktak. Ez a felszínalakítási mód sok mindenről „beszél”. Az egyes parcellák azt is elárulják, hogy melyik család volt a szorgalmasabb. A szomszédokhoz viszonyított szintkülönbségek ezt egyértelműen tanúsítják.

A szőlő préseléséhez, a must erjesztéséhez, a bor kezeléséhez, tárolásához préház, pince kellett. Ezek vagy az egyes szőlőkben vagy a település és a szőlőhegy között zárt sorokban épültek. Mivel elsősorban funkciójuknak kellett megfelelniük, sajátos megjelenésűekké, karakterértékűvé váltak. A boltozat nélkül is szinte örökéletű, löszfalakban vájt pincék az eléjük tapasztott préházakkal más hangulatúak, mint pl. a Balaton északi oldalán lévők. Ezek a sziklás alapközetten félig süllyesztve, boltozva, vastag földkéreggel szigetelve épültek. A préházak itt is szervesen ízültek a pincékhez.

A szőlőkbe kocsutak visznek. Szekereken nagy terheket kellett rajtuk szállítani. Gyakran, rossz időben is. Az utak nem lehettek túl meredek, nem állhatott meg rajtuk a víz, de le sem moshatta azokat. Nyomvonaluknak a parcellarendbe is, a terephez is alkalmazkodnia kellett. Nem rajzasztalon születtek, a helyszín nehézségeivel küszködve, a vontató állatok ösztöne, a hajtók generációkon át sűrített tapasztalata alapján keletkeztek. Ezért sohasem sebeket okozó ellenállásai, hanem rokonai voltak környéküknek.

A régi falaikat túlnőtt városok sok esetben a volt szőlők, gyümölcsösök területén terjeszkedtek, úgy, hogy először az utak egy felé néző oldalán – préházak helyén – épültek (a nap felé nézően), majd viszonyítva mélyebben, „gödörben”. Azok a városrészek – így Budapesten a Gellérthegy déli lejtője – amelyek a szőlőkkel képzett felszíni struktúrát, útrendszert hasznosították, szervesen a tájba illeszkednek.

A szőlőkben a hagyományos műveléshez tartozó munkák évszakokhoz, ezen felül – neveikkel jelzett – napokhoz, hetekhez kötődtek. A tavaszébredés idején végzett metszéstől, nyitástól, a

lombszínes késő őszi szürkületig többször is egy időben válnak népessé a szőlők. A szemre nyugodt és valóban békés tájban ritmikusan mozgó – távolról nézve – színes emberfoltok, szüret idején a „vox humana”, a messze csengő beszéd, vidám dal sajátos érzelmű telítettséget, hangulati értékeket teremt.

A szőlőműveléssel jellemzett tájról mondottak általánosításával leszögezhetjük, hogy antropogén értéküket tekintve általában azok a tájrészletek gazdagok, ahol változatos terepfelzárkón a művelési ágak is változatosak, ahol a vonalas létesítmények, a gondozott vízfolyások, vízfelületek tájba simulóak, ahol a tudatosan fenntartott és fejlesztett klímátényezők következtében kellemes a helyi éghajlat, ahol az ember a természeti adottságok – ösztönös vagy tudatos – tiszteletben tartásával művelte és hasznosította a földet, ahol a művi létesítmények, az utak, építmények, települések színvonala, azaz az anyagi és vele a szellemi kultúra sajátos – más térségektől eltérő – karakterről tanúskodik, ahol a tájstruktúra természetei és művi elemeinek együttese olyan harmóniát eredményez, amely értékes hangulati, érzelmi elemekkel motiváltan érvényesül a tájban.

2.2. A közlekedési pályákkal kapcsolatos egyedi tájértékek

A kereskedők és a vándorok, a hadseregek és udvartartások, a hírvivők és követek, a dalnokok és vándorszínészek, az iparosok, a búcsújárók és mindazok, akik önként vagy parancsra jártak, utaztak gyalog, lóháton, szekéren – ezernyi kitéréssel, nyomvonaljavítással – olyan utakat tapostak, létesítettek, amelyek először a szomszédos környezet-egységeket, aztán a tájegységeket, majd az országrészeket, országokat kapcsolták egybe. Az utak úgy szolgálták a közlekedést, hogy nyomvonaluk évezredekken át alig változott.

A borostyánkő út, a selyem út, a só utak, a hadi utak, a posta utak ősi tájjelemek. A művelt területek szabályos idomokból alakuló „mértni folt-felületei” közt átfutó, többnyire lendületesen ívelődő vonalak, szalagok – a természetfelületek geometrikus állandóságot sugalmazó merevségével szemben – a mozgással járó változatosság, a nyugtalan dinamizmus érzetének ébresztői. Ha a közös oldalakkal oldhatatlan egységekbe zárt szántóföldek ábrafolttja az állandóságot, a befejezettség benyomásának keltője, akkor a lendületes vonalrajzú utak a kontinuitásban rejlő, a mozgalmassághoz, nyíltsághoz fűződő élmények idézői.

A tervezett utaktól eltérőek a „nőtt”, a „lett” utak nem sértették a felszínalakulatokat bevágásokkal, töltésekkel. Emelkedésük, lejtésük meredekségét az igavonó állatok ereje határozta meg. A „lett” utaknál nem fordulnak elő indokolatlanul „vesztett szintkülönbségek”.

Az út nyomvonalának úgy kellett vezetnie, hogy nagy területre rálátást nyújtson, hogy a terep áttekinthető legyen. Ez nem csak biztonsági szempontból volt kívánatos, domb- és hegyvidéken a tájterű látvány mindig kellemes. (Érdemes azonban megjegyezni, hogy a rómaiak hadi útjai mentén nyíllövésnyi távolságra a terep áttekinthetőségét gátló bokrok, fák vagy egyéb olyan elemek nem lehettek, amelyek rejtekhelyül szolgálhattak volna.

Az ősi út többnyire a különböző lejtésszögű terepformák metszésvonalán haladt. A föld használati módjának, a művelési ágaknak is rendszerint ez a határvonala. Erdőn át csak végszükség esetén vezetett út. Az erdők többsége évezredekken át a váratlan veszélyek színtere volt. Erdők közvetlen szegélyén is ritkán vezetett út. Azzal párhuzamosan, attól biztonságos, tisztes

távolságban azonban annál inkább. Az ember szeret a táji terek határvonalában lenni és onnan rácsodálkozni a nyílt, a mélyebben fekvő terekre.

Az ősi nyomvonalakon haladó utakon csak akkor adódik hófűvás, ha utólag olyan cserjesort, kerítést telepítenek melléjük, ami hótörést kelt. Az útnyomvonalak keletkezése idején a hófűvásos helyeket elkerülték, a havat eltakarítani senkinek sem jutott volna eszébe. Ugyanez vonatkozik az árvízzel veszélyeztetett terepszakaszokra.

Az út-nyomvonal kereső ősök tudták, hogy a folyók „útját” érdemes követni, mert azok iránya megbízható. A medencékben az utaknak az árvízveszély miatt sokszor messze el kellett szakadniuk a folyótól. Ha az útnak a folyót kereszteznie kellett, akkor gázlót kellett találni, révet vagy hidat létesíteni. A hidak, vagy a túl szűk szorosok sziklavágatai a maguk korában döbbenetes hatású létesítmények voltak, amelyeken hatalmas feliratok, reliefek hirdették alkotóik dicsőségét.

A „lett” utakon járva nagyon ritkán találunk egyenes szakaszt. Az útnak egyik pontról a másikra haladva, állandóan változó adottságok mellett annyi funkciót kell egyidejűleg szolgálnia, hogy erre az „egyfunkciós” egyenes nem felel meg. Kétségtelen, hogy két pont között az egyenes a legrövidebb. Egyben a legrugalmasabb, pszichológiai vonatkozásokban a legfárasztóbb az egyenes út, amit a síkvidéki „toronyiránt” kialakult nyomvonalak is példázhatnak. Egyenes vonal, egyenes útszakasz úgyszólván csak „tervezett” van. A „lett”, a „nőtt” utak lendületesen ívesek, a terepadottságokhoz alkalmazkodóan kanyarodóak. A sok funkciós tájelemek mindig gazdagabb tartalmúak, mint a „tisztá funkciójú”, gyakran öncélú tervezett elemek.

Az ősi utak keletkezésük idején ritkán alkalmazkodtak ember formálta felszíni alakzatokhoz. Ma gyakran mégis úgy tűnik, hogy az utak a művelt földek négyzetes rendjének foglyai. Mintha ez a rend határozná meg nyomvonalukat. Persze van ilyen is, sőt van parancsra kanyargóssá, kacskaringóssá tett út is. A maga módján mindegyik sajátos tájértéket képvisel.

Sajnos a régi utakat, eredeti tájelemeikkel nem lehet már „megvásárolni”, de visszavarázsolni sem. Pedig eljön annak az ideje, amikor rajtuk néha szívesebben utaznának az emberek, mint az autópályákon. (Újabban járatják az Orient-expressz eredeti szerelvényét. Erre egy jegy ára a rendes vonaljegy árának a többszöröse.)

Az ősi utak gyakran évszázadokon át alakult emberi alkotások. Nyomvonalukat generációkon át módosították a fokozatosan felismert természeti hátrányok kiküszöbölése végett. Feltehetően ennek köszönhető, hogy az ilyen utak minden más emberi alkotásnál hosszabb életűek.

Az utasokhoz nagyon sok érdek fűződött és sok élmény kapcsolódott. A vámhelyek, az áru-megállító-helyek hol hidak, hol erődítményekkel kapcsolatban, hol egyszerű vámházak formájában az utak szerves tartozékai voltak. A lóváltó-helyek, a postaállomások, a vendégfogadók is. Nélkülük az utazás elképzelhetetlen lett volna. Az utak mentén gyakran emlékoszlopokat állítottak valamilyen esemény emlékének megőrkítésére. Fogadalmi szobrok, feszületek, szentek képmásai is gyakran az utak mentén kerültek felállításra, mert valamilyen kapcsolatot teremtettek egy szokatlan történés és ennek jó vagy rosszul járt szereplője között. Sokan azért állítottak fogadalmi „követ”, mert egy veszélyes utat szerencsésen befejeztek.

Az utak tartozékai a hidak, az átereszek, a távolságjelző kövek, az irányító-útmutató oszlopok, táblák, melyek keletkezésük koráról, viszonyairól beszélnek és úgyszólván mindegyik esztétikai

érték képviselője. Az útszélesítéseknek, a korszerűsítéseknek ezek a táji értékek is többnyire áldozatul esnek. Hazánk területén a Borostyánkő út, a rómaiak útjai, a só út, és még sok más ősi út rendkívül értékes tájlemek. A jellegzetes szakaszok jelölése, védelme sürgős feladat.

A történelmi jelentőségű utak mellett az egyszerű dűlőutak, a hegy- és dombvidéki falvakat egymással összekötő, a gyakran csodálatosan szép, romantikus hangulatot keltő tájegységeket feltáró szekérutak, a náluk rendszerint jóval rövidebb, hegyet-völgyet-erdőt átszelő – kies tájrészleteket érintő – gyalogutak szintén felbecsülhetetlen értékű tájlemek. A szép nyomvonalú gyalogút közül ezért sok turistaúttá vált.

A vízi utak, a vasutak és újabban az autópályák is jelentős tájlemek. Velük legalább olyan alaposan kell foglalkozni, mint a részletesebben ismertetett „ősi nyomvonalú” utakkal. Egy régi mondás szerint az út közlekedési lehetőség, az utazás pedig az élet egyik legnagyobb öröme. A szép tájban kényelmesen megtett út jár igazi örömmel. Az autópályákon végbevitt lelketlen száguldás csak a sebesség fanatikusainak szerez örömet, azoknak, akik legalább itt meg tudják előzni embertársaikat.

2.3. Történelmi eseményekkel összefüggő egyedi tájértékek

Az ember tágabb környezetében, a tájban számtalan olyan tárgy, hely van, amely valamilyen történelmi eseményre utal, amely valamilyen történelmi eseménnyel közvetlenül vagy közvetve kapcsolatos, illetve amely történelmi esemény színtere volt. Az emlék – jobban mondva emlékeztető – tárgyak lehetnek holt anyagúak, élők, lehetnek természetiek és műveik.

Az élő „emléktárgyak” többsége fa, facsoport. A hatalmas növésű tölgyek, a szilfák, a törékeny nyárok, az idegenszerű platánok sok-sok eseménynek, történésnek „szemtanúi”. Valószínű, hogy Rákóczi a nagy fejedelem valóban a kedvenc fáinak árnyékában fogalmazta meg és adta ki parancsait. A nagy költő is a sziget „tölgyei” alatt szeretett ülni. Lehet, hogy a kuruc vezért valóban azon a fán találták meg ellenségei, amelynek emlékét Szekszárd előtt egy kőtábla őrzi. Az is lehet, hogy a park ősőreg nyárfájának le-le tört egy hatalmas ága, ha a család egy-egy férfitagjának közel állt a halála. A platánfákból, a Platanusokból talán azért ültettek ligeteket, mert neve hasonlított a palatinushoz.

Az országban szinte számtalan olyan ősőreg fa, korhadt fatörzs van, amelyhez a valóságos vagy a néphit szerinti történelmi esemény kapcsolódik.

A fákon kívül hidak, különböző építmények, folyók, tavak, községi dűlők, erdők – néha a neveik – történelmi eseményekre, személyekre utalnak. Akkor is jelentőségük van, ha a kérdéses személyek „mindössze” híres szegénylegények, betyárok voltak.

Az országos jelentőségű ütközetek, csaták – amelyeknek kimenetele sokszor igen hosszú időn át éreztette hatását népünk életében – színterük révén jelentős tájlemek. Lantosok, költők dalokban, költeményekben emlékeznek meg a dicső tettek mezejéről a „hős vértől pirosult gyászter” szomorú fejleményeiről.

A földvárak, sáncrendszerek, a mesterségesen elárasztott felületek, illetve az áradást előidéző gátak és sok más „földmű” gyakran több történelmi eseménynek is színhelye volt. A legújabb korból – az első és a második világháborúból – is maradtak a történelmi eseményekre utaló tájlemek. Igaz, hogy a tankcsapdák és a földben képzett védelmi berendezések, árkok több-

ségét betöltötték, de vasúti töltések mentén, utak rézsúiban még ma találni „sündisznó” sáncokat, ágyúállásokat. A védelmi berendezéseken kívül sok hősi temető és tájban álló emlékmű is a szomorú eseményekre emlékeztet.

Az 1848-as szabadságharcra, annak nagy csatáira itt-ott oszlopok emlékeztetnek. Sajnos sokkal több helyen porladnak a győztes vagy vesztes csaták halotti, mint ahány emlékmű ezt hírül adja. A nagy remények és csalódások táji színtere az esetek többségében jeltelen, ismeretlen.

2.4. Kultúrtörténeti egyedi tájértékek

A kultúrtörténet vagy művelődéstörténet az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi javak történetét kutató tudományág. „A kultúra mindazon anyagi és szellemi értékek összessége, továbbá létrehozásuk, felhasználásuk és továbbadásuk mindazon módjai, amelyeket az emberiség társadalmi-történelmi gyakorlata során megteremtett”.

A kultúrára, illetve a kultúrtörténetre vonatkozó értelmezések vázlatos ismertetése alapján megállapítható, hogy mindazok a tájértékek, amelyekről az előző fejezetekben szó volt, az emberi kultúra köréhez tartoznak. Ebben a fejezetben csak azokkal a tájértékekkel foglalkozunk, amelyek valamilyen kultusszal (vallásgyakorlattal) kapcsolatosak, illetve amelyek természeti, módosított természeti elemek felhasználásával – szociális, fiziológiai, pszichológiai, esztétikai célokkal – tudatosan létesített tájjelemek.

A különböző kultuszok rituális szokásai nagyon eltérőek voltak, de többségük megegyezett abban, hogy híveik hittek valamilyen túlvilági életben és halottaikat ezért úgy temették el, hogy megszokott eszközeikkel, fegyvereikkel folytathassák földi életüket. A népek jelentős részénél az is szokás volt, hogy a fontos személyiségek sírját valamilyen módon feltűnővé, egyben időtállóvá tették. Ahol kő nem volt, ahol ismeretlenek voltak a kövek megdolgozásához szükséges szerszámok, ott földhalmokat, dombokat emeltek a holtak fölé. Gyakran úgy, hogy a főnök, a vezér, a király minden alattvalója egy sisakra, szakajtóra való földdel tisztelte meg volt urát, növelte „halhatatlanságának” emlékhalmát.

A tudatosan emelt halomsírok, kurgánok, kunhalmok és társaik több magyar tájegységnek jellegzetes elemei. A múlt beszédes hírnökei, „akiknek” szavát azonban sajnálatos módon csak nagyon kevesen értik. Ezért nem is nagyon becsülik őket.

A köznép temetkezési helyei, temetői, sírmezői is többnyire igen értékes tájjelemek. Már maga a hely, amelyet az ősi népek temetkezésre alkalmasnak tartottak, sokat elárul a táji adottságok megítéléséről, ismeretéről. A sírgödrök tájolása, egymáshoz viszonyított elhelyezése, a temető növényekkel való betelepítése, a holtak porából nőtt növények és gyümölcsük tisztelete, a temetőnek „szentelt ligetté”, a kegyelet szakrális helyé válása azt igazolja, hogy elődeink olyan különleges célú, hangulatú, tájjelemeket is létrehoztak, amelyekben a természeti és a művi elemek elrendezési, komponálási módjának kultikus vonzata volt. Amelyekhez sajátos motivációk, a cselekvésnek sajátlagosan atavisztikus ösztönzői, kiváltói fűződtek. Az ősi temetők – és különösen a hősöké – mind a településeken belüliek, mind a külterületiek – olyan táji tevékenységek idézői, amelyek anyagi érdekektől függetlenek.

A hazánkban érvényesült vallásgyakorlatnak a temetőkön kívül a kálváriák is jellegzetes táji elemei, emlékei. A kálvária, a keresztút stációknak és a három feszületnek – az olajfák hegyére emlékeztető – dombon kellett állnia. Sík területen gyakran mesterségesen emeltek kálváriadombokat. Ahol mozgalmas volt a felszín, ott többnyire úgy választottak dombot, fekvést, hogy a kőfeszületek sziluettje jól érvényesüljön. A kálváriák természeti és művi elemeinek szépen harmonizáló egysége sok esetben jellegzetes, hatásos tájelen.

A keresztutak építészeti és szobrászati alkotásai, gyakran népművészeti remekművek. A kálvária dombokra telepített növények, telepítési, valamint gondozási módjuk nem egyszer érdekes ismereteket közöl a falvak „ember-növény” viszonyáról.

Faluvégeken, közlekedési- és üdülő utak mentén gyakran látni szobrokat, emlékköveket, emléktáblákat, feszületeket, haranglábakat, kopjafákat és más olyan „emlékeztető” tárgyakat, amelyek valamilyen helyi történésre utalnak, valamilyen kultikus vonatkozású fogalom alapján létesültek, esetleg történelmi vonatkozásúak.

Az ilyen emlékeztetők mellett gyakran élve virágok, rózsabokrok, díszcserjék fák találhatóak. Ezek a növények többnyire olyanok, amelyeknek a néphit szerint különleges jelentősége, szerepe, hatása van. A növények gyakran kerítéssel védettek. A kerítésnek azonban eszmei elhatároló szerepe is lehet.

A meredek, kupaszerű dombokon, hegycsúcsokon épített váraknak hozzáférhetetleneknek kellett lenniük. Ennek egyik feltétele az volt, hogy a várdomb vagy a várhegy oldalán nem lehettek olyanok bokrok és fák, amelyek rejtkehelyként elősegítették volna a várfalak megközelítését.

Az évszázadok során az eredetileg megkopaszított, gyakran szilas lejtőkön fokozatosan magasabb rendű növények kapaszkodtak meg, talajt képeztek és bokrok, fák életét is lehetővé tették. Ezeket kivágni senkinek sem volt érdeke vagy kedve. A kép azonban hamis. Hasonló a helyzet a volt mocsári, vízi erődítményekkel. Környezetünket utólag többnyire lecsapolták, feltöltötték, ennek következtében a védőárkok, védő „tavak” vize is eltűnt. A volt vízvédelmi rendszer helyét pedig gyakran fákkal telepítik be, meghamisítva az eredeti szituációt.

Az ókori harci-kocsis, a középkori gyalogos vagy lóhátas, de rendszerint íjas, dárdás, a késő reneszánsz, majd barokk kori lőfegyveres, később a csoportos falkavadászat, ezután a még újabb eljárások eltérő terep-, illetve tájadosottságokhoz kötöttek.

Hazánkban sok a rommező. Főleg a római koraik, így Aquincum és Gorsim nevezetes. A Duna menti limesnek persze sok más római kori települését is feltárták és ezek rommezei is jól ismertek. A rommezők környéke egyetlen esetben sem tekinthető megnyugtatónak, mert az ásatások úgyszólván egy esetben sem befejezettek. Több esetben telepítenek a római kori rommezők belső területére olyan növényeket, pl. hengeres növekedésű tujákat, amelyek a mediterrán övezet növényeire emlékeztetnek.

A különböző korú és típusú műemlékek – kezdve a román kori templomtól a múlt század jellegzetes polgári lakóépületéig – rendszerint „együttesek” voltak. Az épületek és a közvetlenül hozzájuk tartozó szabadtéri kellékek szorosan összetartozó funkcionális és eszmei egységet képeztek. A templom mellett „temető-kert” volt, jellegzetes növényekkel. A kolostorok kertjeiről sok leírás, alaprajz, kép maradt. A kolostorok lakói – különösen a tanító rendekhez tartozóan – többnyire alapvetően átalakították rendházuk környékét. Eleve olyan településhelyet kerestek a természeti adottságokat tekintve, amely vízduzzasztást, malomépítést, kender és lenáztatást, halastó létesítést, teraszolást, esetleg bányászatot tett lehetővé. A

rendházak lakóinak gyakran több évszázados tevékenysége igen jelentős tájalakítást eredményezett. A kolostorok vagy épített részeik romjainak feltárásán, védelmén túlmenően a táji „alkotásokat” is rekonstruálni, védeni érdemes.

A várak, a kastélyok mellett a különböző korszakokból származó lakóházak is gyakran védettek. Több közülük szabadtéri múzeumokba kerül. Ezek is az udvaraikkal, melléképületeikkel és kertjeikkel együtt képeztek „életteret” legszűkebb értelemben vett emberi környezetet. A kert – a dísz-, a zöldség, a fűszer és gyógynövényeivel, a gyümölcsfákkal, a szőlőlugasokkal, a baromfitáplálékot adó eperfával, a méhessel, a mézelő növényekkel – az élet nélkülözhetetlen feltétele volt.

A kertek, a parkok olyan létesítmények, amelyekkel kapcsolatban a műemlékvédelmi és a környezetvédelmi feladatok egymáshoz igen közel állóak, egymást gyakran átfedőek.

A kilátókról, kilátó-panoráma utakról (scenic út) azért kell említést tenni, mert velük kapcsolatban általában nem a növényeket kell védeni, hanem azt a kilátást, amit a folyamatosan növekvő fák gyakran eltakarnak. Ilyen esetben Pückerrel – a német nyelvterület legnevesebb tájkert alkotójával – kell egyetérteni, aki szerint a „tájkertész” legfontosabb szerszáma a fejsze. Aki nem távolítja el idejében azokat a növényeket, cserjéket és fákat, amelyek a térrendszerekből alkotott parkokat az idők során zárt erdővé sűrítik, az olyan, mint aki addig hagyja gyűlni házában a szemetet, amíg a végén maga sem fér bele. A fejszét, a seprűt is használni kell a „védelem” érdekében.

Ősidők óta létesültek olyan kertek, parkok, amelyeket az ember nem a termesztés, hanem a pihenés, az üdülés, a gyönyörködés, a szórakoztatás, a reprezentáció céljára használt. A díszkertek, parkok többsége ezeket a funkciókat általában párhuzamosan szolgálta. A több közül egyik-másik azonban gyakran megkülönböztetett szerepet játszott. Az öntözött fa- és bokorsorokkal védett fekvésben ember, állat és kényes növény egyaránt jobban érezte magát, mint a tűző napon, a forró és száraz szeleknek kitéve.

A friss víz hűsítő hatásával, vízesésként, szökőkútként való felhasználásának lehetőségével, fülnek, léleknek kellemes csobogásával, tükrözésével az ember a halászás, a vízben való közlekedés, az úszás, az öntözés során sokrétűen megismerkedett.

A tudatosan létrehozott tájelemek, a díszkertek, parkok elemei, vonalai, idomai fiziológiai, pszichológiai, esztétikai sajátosságai – külön-külön – a környezetben, a tájban végzett más jellegű tevékenység következményeképpen jöttek létre.

Egy-egy korszak díszkertjei, parkjai komprimáltan mindazt tartalmazzák, ami előzetesen a tájhasznosító, tájalakító tevékenység során, a tájban tárgyiasulva lényegesnek, az előző korszakok produktumaihoz viszonyítva újnak tekinthető. Ez természetesen nemcsak az elrendezés karaktervonásaira, hanem a technikai újításokra és nem utolsósorban a növénynevelés eredményeire is vonatkozik.

Azok a díszkertek, parkok, amelyek hazánk területén még léteznek, vagy amelyeknek még van nyoma, korabeli leírása, ábrázolása: tájértékeknek minősülnek. Függetlenül attól, hogy bel- vagy külterületiek-e. Értékeik meghatározásához ismerni kell a kertművészet történetét, illetve mindazon tárgyak, elemek alakulásmenetét, amelyek a tájhasznosítás során keletkezve díszkertek, parkok formakincsévé váltak. Ezért kívánatosnak tűnik, az egyes történeti korszakokra jellemző elemek, elemrendszerek és komponálási módjuk ismertetése, értelmezése. A mai vagy a múlt századbeli parkok alkotó elemei – azok formai sajátosságai – az ókoriakban

gyökereznek. A kertekben, parkokban csak olyan elemeknek, formáknak van létjogosultságuk, amelyek valamilyen emberi tevékenység során keletkezettek. Voltak időszakok, amikor tervezők nem „nőtt”, hanem kiagyalt formákat, netán grafikai ötleteket igyekeztek érvényre juttatni. Ezek rendszerint igen rövid életűek voltak.

A vadászat története során többször is megtörtént, hogy tudatos beavatkozásokkal alakították ki a vadászterületeket. A löfegyveres, rémzsinóros vadászathoz egy pontba összefutó, sugaras irányú nyiladékokat kellett vágni az erdőbe. A nyiladék-rendszernek igen sok funkciója volt. A lóhátas, kutyafalkás rókadászathoz sűrűn álló fákkal, cserjékkel határolt füves tisztások, terek összefüggő rendszerére volt szükség. A mesterségesen alakított vadászterületek jellegzetes tájformációkat eredményeztek, amelyek egyrészt a barokk, másrészt a tájkert-stílus kialakításánál a művészi komponálás alapelemeiként, inspirálóiként szolgáltak.

A tájkert stílus korszakában csak az épületek közvetlen közelében maradtak meg a geometrikus elemek. Magukban a parkokban a kötetlen alaprajzú térbeli elem, az erdei tisztásnak megfelelő „park-tér” vált a kompozíció alapmotívumává. A parktér részint természetesen alakult, részint tudatosan létesített erdő- vagy ligetbeli tisztásokra vezethető vissza. Az ember – a nyílt területekhez viszonyítva – szívesen tartózkodott a jól áttekinthető, sok szempontból védett, kellemes helyklímájú tisztáson.

3. Értékelési módszer az egyedi tájértékek meghatározására

Az egyedi tájértékek meghatározása, értékelése sajátos feladat, amely jellegében eltér az ismert általános tájértékelési eljárásoktól. Az eltérés elsődleges oka az, hogy az utóbbi tevékenység felületegységek, tájegységek, régiók meghatározott cél érdekében végzett összesítő értékelésére, nem pedig jelentős tájobjektumok értelmezésére, egyedi értékelésére irányul. Magától értetődő, hogy az egyedi tájobjektumok meghatározott értékeit a táj összesítő valorizálásánál igen jól fel lehet használni.

A táji adottságok „milyenségének” kifejezésére a rangsoranalízis köztudottan előnyösen alkalmazható. A rangsoranalízis sorrendiséget eredményez. Sorrendiséget legkönnyebben paraméterek és ezeknek számokkal kifejezhető értékei alapján lehet meghatározni. Az egyedi tájobjektumok értéke nem mérhető valamilyen „etalonnak”, nem fejezhető ki csak viszony számmal. Számértéket azonban tájobjektumok jellegzetességeinek összehasonlító viszonyítást rejt magában, de ez a szubjektivitás a végeredmény meghatározásánál nem játszik lényeges szerepet a súlyozásra kerülő részértékek nagy száma miatt. Amennyiben szubjektív elemek mégis megjelennek, akkor egy-egy vizsgálati területre vonatkoztatva azonos módon érvényesülnek.

Az adatok mátrixos elrendezésével kapott értékmutatók már objektív módon hasonlíthatók össze egymással. Más szóba jöhető eljárásokkal történt összehasonlítás alapján ezért mátrix-táblázatot alkalmaztunk az egyedi tájértékek meghatározásához.

A módszer meghatározása után azt kellett eldönteni, hogy milyen kérdéseket ajánlatos feltenni és megválaszolni az értékelési eljárások lefolytatásához. Ezek az alábbiak:

- Miért és mit célszerű értékelni?
- Melyek az egyedi tájértékek?
- Milyen kritériumok szerint célszerű értékelni?
- Milyen legyen az értékelés módszere, menete?
- Hogyan lehet az egyedi tájértékekre vonatkozó adatokat beszerezni?

A kérdések sorrendjében, az azokra adott „válaszokkal” ismertetjük a tájértékelési módszer elvi alapjait, lényegét.

4. Az egyedi tájértékek rendszerezése, felsorolása

A tanulmány első pontjában feltárt, keletkezési összefüggéseiben is ismertetett egyes tájértékek rendszerezett áttekintése megkönnyíti azok „megtalálhatóságát” és támpontul szolgál az értékelésbe vonható, az egyáltalán szóba jöhető „kiindulási adatokról”.

Az egyedi tájértékek 4 csoportba sorolás az ember tájalakító tevékenységének könnyebb feltárására utaló szándékkal történt és nem zárja ki a bővítés lehetőségét. Ellenkezőleg: a „felsorolás” folyamatosan fejleszhető, kiegészíthető. A felsorolást a tájvizsgálat, a táj kutatás segédleteként lehet tekinteni.

Amikor az egyedi tájértékeket a termeléssel, a közlekedéssel, a történelmi eseményekkel, valamint a kultúrtörténeti emlékekkel összefüggőkre csoportosítottuk, tudatában voltunk annak, hogy bizonyos ismétlődések előfordulhatnak, illetve osztályozási gondok adódhatnak. Például fákat, fasorokat telepíthettek emlékként, a közlekedési utak kísérőiként vagy éppen termelési feltételek javítására. Erre egy extrém, de konkrét példa: Festetich Tasziló gróf – eleinek haladó gondolkodásmódjával ellentétben – a fejlesztés keréktörőjévé vált. A „várossal” összeveszvéen, „saját” bekötő utat épített az országúthoz a településen kívül. Az utak menti Pinus austriaca telepítést (az útépítéssel együtt) ideológiai háttér motiválta, de a közlekedést az árnyékolással, a termelést a szélvédelemmel stb. egyidejűleg szolgálta.

4.1. A termelés során keletkezett egyedi tájértékek

Művelési ág-szerkezet: – erdő-mező megoszlás, arány,
 – erdő-rét-szántó ökológiai elkülönülése,
 – művelési mód, művelési irány, hagyomány,
 – tagoltság, elválasztottság,
 – vízrendezések eredményei, nyomai, halastavak.

Földművek

– árkok, csatornák: – lecsapoló,
 – öntöző,
 – belvíz levezető,
 – malomárok,
 – vízszállító (ivó, parkot ellátó),
– gátak: – árvízvédelmi,
 – duzzasztó,
 – völgyzáró,
– töltések-töltődések: – kő-föld mezsgyék,
 – teraszolt szőlők, gyümölcsösök,
 – sávosan művelt szántók,
– halmok, kupacok: – meddődeponiák
 – zagyterek,
 – faszénégető boksák.

Fás növények: – mezővédő erdősávok – legelőfásítások,
 – véderdők, – csatorna menti fásítások,
 – fasorok, – majorfásítások,
 – kettős fasorok, – tanyafásítások,
 – szélvédő sövények, – utak menti fásítások.

Épületek környékükkel: – majorok, – pincesorok, telepek,
 – istállók, – szórvány pincék,
 – pajták, magtárak, – tanyák.

Építmények:

– műtárgyak

– átereszek,

– zsilipek,

– vízz szállító hidak,

– kutak,

– aknák,

– forrásfoglalások.

– vízlépcsők

– egyébek

– geodéziai gúlák,

– szállítópályák (kötél),

– légvezeték,

– vezetékek (cső).

Anyag- és energiaforrások lelőhelyei

– bányák

– felszíni (udvarok, homokfalak, meddők),

– mélységi (aknák, vájatok),

– rendezett hulladékdepóniák, rendezett meddőhányók,

– fakitermelés utótájai.

4.2. Közlekedési pályákkal kapcsolatos egyedi tájértékek

Útvonalak, nyomvonalak:

– országutak,

– erdei kiközelítő utak,

– földutak (dűlőutak, gyalogutak),

– hajóvontató utak,

– kiránduló utak,

– objektumokhoz, célpontokhoz vezető utak,

– lovagló utak,

– hadjáratok nyomvonalai.

Vasutak:

– elsőként készült szakaszok,

– megszüntetett,

– felhagyott (erdei, keskeny nyomtávú), – mezőgazdasági lóvasutak.

Hajózó csatornák

Rendezett felszínű és környékű repterek

(magán, vitorlázó, katonai és egyéb)

Műtárgyak

– hidak,

– viaduktok,

– alagutak,

– hangárok.

4.3. Történelmi eseményekkel összefüggő egyedi tájértékek

Pontszerű megjelenésűek:

– műveik (emléktáblák, emlékoszlopok),

– növényeik (emlékfák, emlékligetek),

– védelmi (ütegállások, géppuskafészek).

Vonalas megjelenésűek:

– védelmi jellegűek (földvárak, árokrendszerek, mint lövész, vizes, sánc),

– eszmei jellegűek (hadsereg-vonulások, halálmarsok).

Felületszerűek:

- csatateretek, ütközetek helyei,
- táborhelyek,
- országgyűlések helyei,
- tragédiák színhelyei,
- lőterek, gyakorló terek,
- események helyei.

4.4. Kultúrtörténeti egyedi tájértékek

Terepalakzatok:

- temetők,
- temetkezési halmok (sírhalom, sírkert, sírmező),
- ásatások területe.

Kultusztörténeti:

- kálváriák,
- fogadalmi-kegyeleti emlékeztetők,
- búcsújáró helyek.

Épületek, építmények:

- várak,
- kilátók,
- rommezők,
- műemlékek „táji” környéke.

Kertek, parkok:

- kastélykertek,
- városi közparkok
- vadaskertek,
- arborétumok.

5. Értékelési kritériumok

Az egyedi tájobjektumok, tájlemlékek értékelése során rendkívül sokféle adatot, ismérvet kell eltérő szempontok szerint rendezni, rangsorolni. Tájobjektumként is több tényezőt, értékelési szempontot kell figyelembe venni, amelyeknek „mérhetősége”, valamint egymásra hatása tekintetében elvi és gyakorlati nehézségek egyaránt felmerülnek. Az egyedi tájértékek többféleképpen értelmezhető jelentőségének meghatározásakor a számszerűen kifejezhető értékmutatók e mellett sok olyan tényező, kritérium is adódik, amelyeknek „csak” szöveges bemutatásával, jellemzésével – az objektív mérőszámok hiánya, illetve a mérhetőség lehetetlensége miatt – is kénytelenek vagyunk beérni. A szakmai-leíró értékeléssel azonban nem elégedhetünk meg. A tájobjektumok értékelhetősége, azaz a módszer hasznosíthatósága érdekében meg kell találni a „számszerűsíthetőség” módját, vállalva az azt terhelő bizonytalanság következményeit.

A tájértékek jelentőségének minél sokrétűbb feltárhatóságához értékelési szempontokként az alábbi kritériumokat választottuk:

– szakterületi,	– ökonómiai,
– látvány,	– esztétikai,
– idegenforgalmi,	– edukatív és
– ökológiai,	– etnikai jelentőség.

5.1. Szakterületi jelentőség

Szakterületi megítélés eleve interdiszciplináris jellegű, ugyanis azonos tájobjektumhoz több érdekszféra kapcsolódik, illetve kapcsolódhat. Az adott tájérték szakterületi jelentőségét nyilván a szűkebb munkaterületen jártas személynek kell meghatároznia. Az ilyen szakemberek véleményét döntőnek kell tekinteni.

A tájobjektumok sokféleségére való tekintettel az értékelést számos szakterület szempontjainak érvényesítésével kell elvégezni. A tájrendezési, az építészeti, a városépítési, a műemléki, a művészettörténeti, a kultúrmérnöki, a történelmi, a régészeti, a földművelési, a tájhasznosítási, a helyi klimatikus, a botanikai, a zoológiai stb. szempontok bármelyikének lényeges jelentősége lehet. Egy-egy objektum esetében több szempontot is figyelembe lehet, illetve kell venni.

5.2. Látvány-jelentőség

Az egységként, egyszerre, egy alkalommal láthatót tekintjük látvány-jelentőségnek. A tájobjektumok tetszetőssége, érdekessége, különlegessége, lenyűgöző vagy éppen megkapó volta, azaz a tájképben betöltött szerepe igen eltérő lehet.

Az ember környezetét a potenciális adottságok kihasználhatósága érdekében folyamatosan módosította, alakította, ami a látvány állandó modifikálódása nélkül elképzelhetetlen. Az elsődleges tájszerkezet megtartása, azaz a változások teljes kiküszöbölése eleve irreális követelmény lenne. A látvány viszont köztulajdon, s a kialakult értékrend, képrend gátlástalan tönkretételét a tájértékek és azok környéke esetében tiltani kell.

5.3. Idegenforgalmi jelentőség

A tájértékek idegenforgalmi jelentőségének megítélésénél azok tényleges ismertségét, látogatottságát kell alapul venni. A meglévő vonzeró eleve egyfajta értékrendet tükröz, amelyet csak elvétve lehet indokolatlan propaganda, vagy reklámtevékenység következményének tekinteni.

Az egyedi tájértékek jelentőségét, „rangját” a látogatottság fémjelzi. Nyilvánvaló, hogy a tájobjektum annál érdekesebb, minél többen és minél messzebről keresik fel. A környezeti ártalmak tájérték rontó hatásúak és az idegenforgalmi érték jelentős csökkenését okozzák.

5.4. Ökológiai jelentőség

A tájérték jellege és ennek a tájháztartásban betöltött szerepe szerint a közvetlen és a közvetett környezeti hatások eltérőek. Ismeretesek tájobjektumok, amelyek létesítésének célja az ökológiai adottságokhoz való alkalmazkodás és vannak, amelyek annak megváltoztatási szándékával születtek.

Az utóbbi években egyre inkább terjed az ökológiai megközelítésmód. Az ökológiai szemlélet megköveteli, hogy a tájértéket teremtő beavatkozásnak ne csak az elsődleges hatását, hanem kölcsönhatásainak egészét is figyelembe vegyünk. Koránt sem állíthatjuk viszont, hogy már mindazon ismeretek birtokában vagyunk, amelyekkel a kapcsolatokat, hatásmechanizmusokat számszerűsíthető formába tudnánk önteni. Mégis, az esetleg utólag felmerülő hatások káros következményeinek megelőzéséhez meg kell kísérelni a környezeti kapcsolatrendszer feltárását.

5.5. Ökonómiai jelentőség

Az egyes tudományágak által képviselt álláspontok gazdasági alátámasztása eleve nagyon változatos képet mutat. Míg a műszaki létesítmények, objektumok, sőt még a koncepciók is számszerűen jobban alátámasztottak vagy alátámaszthatók, addig a biológiai, az esztétikai, a kultúrtörténeti, a szociális, az üdülési, a jogi aspektusok kevésbé vagy alig. Az egyedi tájértékek többsége pedig az utóbbi csoportokba tartozik. Ezért, míg valamely műszaki létesítmény gazdasági jelentősége meggyőzően meghatározható, a tájértékelés legfeljebb hipotetikusan. A különbségek a tudományágak jellegével függenek össze. Nyomban le kell szögezni, hogy a tudományágak ökonómiai szemléletei közötti különbség nem a szakterületek és képviselőik egyoldalúságából ered. A tudományágak egyetlen ökonómiai orientáltsága azok „fejlettségén” túlmenően az eltérő mennyiségű és minőségű tapasztalatokkal és a korábbi társadalmi igény szintű szemléletmód hiányával magyarázható.

5.6. Esztétikai jelentőség

Az esztétikai kérdések megítélésében a vélemények igen eltérőek. Az „igazsághoz” hasonlóan az esztétikai értékítélet is százcárcú. Kialakításában a partikularitás és a nembeliség jelentős szerepet játszik.

Partikulárisnak (Lukács nyomán) azokat a jelenségeket nevezzük, amelyek egy szűkebb embercsoportra, azaz nemzetre, osztályra, társadalmi rétegre vagy éppen családra jellemzőek.

A nembeliség viszont nem tévesztendő össze a polgári elméletek „örök emberi” értelmezésével. E fogalom nem a történelmi változások fölött álló, s ezért a változástól sem függetleníthető, még akkor sem, ha a változásokon belül a nembeliség mozzanatainak folytonossága is kimutatható.

A tájkép értékeivel, a táj szépségével, rútságával, tájegységek, tájrészletek megjelenési formájának és várható változásának vizsgálatával a tájlesztés foglalkozik.

A tájképet képző, olykor meghatározó művi és módosított természeti elemek, elemegyüttesek, azaz az egyedi tájértékek a racionális tájhasznosítás érdekében létesültek. A funkcionálisan kifogástalan létesítmények viszont nem biztos, hogy tetszenek. A közvetlen, a rendeltetészerű „helyesség” nem azonosítható a szépséggel! A szépség megítélésében különbséget kell tenni a laikus szem és a szakember szeme között. A „jó szemű” laikus ösztönösen „ráérez” a szépre, míg a szakember, aki a szépség képzetétől nem vonatkoztatja el az objektum funkcióját, ezért jellegében egymástól eltérő vonások asszociációjával nyert képet „értelmez”.

A táj alakításával, a tájértékek védelmével foglalkozóknak esztétikai szempontok érvényesítőinek is kell lenniük, nem megfélekedve arról, hogy a látvány köztulajdon.

5.7. Edukatív jelentőség

Az egyedi tájértékek, tájlelkek a múlttól beszélnek, keletkezésük társadalmi viszonyait, gyakran eseményeit idézik. Az elődök munkájának, természettel, ellenséggel folytatott harcainak, hősi tetteinek, tragédiáinak tájlelkei sok értelemben nevelő hatásúak. Az egyedi tájértékek többsége a legáltalánosabb értelemben szolgálja a természetszeretet, a közízlés, a közműveltség fokozását. Igen sok tájlelek széleskörűen nevelő hatású, a hazafias érzés, a nemzeti öntudat, a nemzetiségi érzelmek ébresztése és jó irányú fokozása vonatkozásában. Az értékes tájobjektumok egy része természet- és társadalomtudományi ismeretek szerzésére, tártasságok bővítésére készítenek. A nevelő hatású egyedi tájértékek szerepe, jelentősége, illetve értéke – viszonyításos megközelítéssel – jól értelmezhető és meghatározható.

5.8. Etnikai jelentőség

A néprajzilag jellegzetes tájegységek lakói – sajátos életmódú, szokású népcsoportok, nemzetiségek – környezetük alakítása közben szociális, kulturális viszonyaikra jellemző tájértékeket teremtenek. Ezek a tájértékek funkciójukat tekintve a hasonló termelési és művelési szinten álló népcsoportokéval többé-kevésbé azonosak, de megjelenési formájukat nézve többnyire sajátos vonásokkal jellemezték. A területenként eltérő etnikai jellegzetességek következtében a hasonló célú és szerepű tájobjektumok, elemrendszerek rendkívül változatosak, ezért eltérő hangulati hatásokat, sokszínűséget eredményeznek. Az ilyen tájobjektumok keltette érzelmi hatást az értékelésnél etnikai többletként kell értelmezni, számításba venni.

6. A kritériumok értékelésbe vonása

A kritériumokat számtalan módon lehet mátrix-formában feldolgozni. Többféle megközelítés, hosszas kísérletezés eredményeképpen a kritériumoknak az előfordulás *gyakoriságával*, azaz a „*ritkasággal*” történő összefüggésrendje tűnt a legcélszerűbbnek. Ezért valamennyi kritériumot külön-külön az egyedi tájértékek *gyakoriságával* és *jelentőségével* állítottuk mátrix-táblázatba.

Az egyedi tájértékek kritériumokkénti jelentőségét és ritkaságát egyaránt 3-3 fokozatban különítettük el és *a*, *b*, *c*-vel jelöltük. A jelentőséget lineáris függvénykapcsolatként minősítettük, s a kilenc mezőt ennek megfelelő számértékekkel láttuk el.

Az *aa* jelentőséget – ritkaságot kiemelten, az *ab*, a *ba* és a *bb* jelentőséget – ritkaságot pedig elkülönítetten hangsúlyosnak érezzük, ezért a védelem és az intézkedések szükségességére már ezen a szinten is felhívtuk a figyelmet. Az *a*, *ab* és *ac* fokozatokhoz szöveges magyarázatokat is fűztünk az egyértelműbb besorolás megkönnyítése céljából.

Összefoglalva megállapítható, hogy a mátrix-táblázatokra épülő értékelési módszer előnyeit

- az egyszerűen,
- viszonylag gyorsan és
- nem túlzottan költségesen végezhetőségben, valamint
- az eredmények meggyőző bemutatásában látjuk.

A kritériumok szerinti mátrixokat az 1-8. táblázatokban mutatjuk be.

*1. táblázat
Az egyedi tájérték „szakterületi” jelentősége*

ritkaság \ jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka	Érték: 10 = igen nagy 6 = nagy 3 = közepes 2 = csekély 1 = igen csekély
		a	b	c	
nagyon jelentős	a	△ 10	○ 6	3	Kezelési, védelmi javaslat: △ hatékony védelem szükséges ○ egyedi intézkedés szükséges
jelentős	b	○ 6	○ 3	2	
kevésbé jelentős	c	3	2	1	

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – országosan, sőt nemzetközileg is ismert
 – pusztulása társadalmi vita forrása lehet
 – sajátos, pótolhatatlan, hozzá hasonló nem ismeretes
 – irodalmilag feldolgozott, publikált
- b/ jelentős – regionálisan ismert
 – megtartása a tájjelleg miatt is lényeges
 – hagyományok, nemzeti örökség ápolása fűződik hozzá
 – érzelmi kötődés nagyfokú
- c/ kevésbé jelentős – helyileg, szűkebb körben ismert
 – helytörténeti szempontból érdekes
 – korábbi jelentősége csak leírásokból ismert

Ritkaság

- a/ igen ritka – egyedülálló jelenség, együttes
 b/ ritka – kevésbé van / kevészer fordul elő
 c/ kevésbé ritka – hasonló módon máshol is előfordul

2. táblázat
Az egyedi tájérték „látvány” jelentősége

ritkaság jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka
		a	b	c
nagyon jelentős	a	 10	 6	3
jelentős	b	 6	 3	2
kevésbé jelentős	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Kezelési, védelmi javaslat:

 a látvány adottságain változtatni (művelési ág, beépítés) nem szabad

 a látvány lényegi elemeit meg kell tartani

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – országosan, sőt nemzetközileg is ismert
– a tájkaraktert meghatározza
– változtatása a közvéleményt felháborítaná
– művészetiileg is megörökített (festészet)
- b/ jelentős – regionálisan vonzó
– egyedi tájképi megjelenésű
– érzelmi kötődés nagyfokú
- c/ kevésbé jelentős – helyileg, szűkebb körben ismert
– nevezetes helyi érdekesség
– jelentősége csak korabeli forrásokból ismert

Ritkaság

- a/ igen ritka – egyedülálló jelenség, együttes
- b/ ritka – kevésbé van / kevészer fordul elő
- c/ kevésbé ritka – hasonló módon máshol is előfordul

3. táblázat
Az egyedi tájérték „idegenforgalmi” jelentősége

ritkaság \ jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka
		a	b	c
nagyon jelentős	a	△ 10	○ 6	3
jelentős	b	○ 6	○ 3	2
kevésbé jelentős	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Kezelési, védelmi javaslat:

a rendszeres látogatás miatt szervezett vezetés, rendezett környezet szükséges

egyedi intézkedés (tájékoztató táblák, WC-k, pormentes utak, parkoló lehetőségek) szükséges

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – országosan, sőt nemzetközileg is látogatott
– egyedülálló nevezetesség
- b/ jelentős – regionálisan látogatott
– nagyfokú az érzelmi kötődés
- c/ kevésbé jelentős – helyileg, szűkebb körben látogatott
– felkeresése esetleges, véletlenszerű
– egykori jelentősége miatt keresik fel

Ritkaság

- a/ igen ritka – egyedülálló jelenség, alkotás, együttes
- b/ ritka – kevésbé van belőle
- c/ kevésbé ritka – hasonló módon máshol is előfordul

4. táblázat
Az egyedi tájérték „ökológiai” jelentősége

ritkaság \ jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka
		a	b	c
nagyon jelentős	a			3
jelentős	b			2
kevésbé jelentős	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Kezelési, védelmi javaslat:

minden változtatás tilos, mert rendkívül érzékeny, a megváltoztatás nagy területre hat

változtatni csak a dinamikus ökológiai egyensúly megtartásával lehet

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – a tájháztartást nagy térségben, vízgyűjtőben, illetve részvízgyűjtőben befolyásolja (talajvíz, felszíni vízfolyás, klíma, élethely stb.)
– tájrendezés-történetinevezetesség (kultúrmérnöki, mezőgazdasági, városépítési stb.)
- b/ jelentős – helyiklíma-módosító hatású
– ökológiai kiegyenlítő felületként hatékony
- c/ kevésbé jelentős – tájökológiai hatása nincs vagy alig érzékelhető

Ritkaság

- a/ igen ritka – egyedülállóan jelentős ökológiai hatású együttes
- b/ ritka – jelentős ökológiai adottság
- c/ kevésbé ritka – gyakrabban előforduló ökológiai adottság

5. táblázat
Az egyedi tájérték „ökonómiai” jelentősége

ritkaság \ jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka	Érték: 10 = igen nagy 6 = nagy 3 = közepes 2 = csekély 1 = igen csekély
		a	b	c	
nagyon jelentős	a			3	Kezelési, védelmi javaslat: csak kormány szintű intézkedéssel módosítható csak ágazati szintű intézkedéssel módosítható
jelentős	b			2	
kevésbé jelentős	c	3	2	1	

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – hatása az egész országban érvényesül
– hasznáról a nemzetgazdaság nem mondhat le
– a területhasznosítás meghatározó eleme
- b/ jelentős – hatása regionálisan érvényesül
– egykori termelési eljárás jellegzetes létesítménye
– megtartását a foglalkoztatottság indokolja
- c/ kevésbé jelentős – helyileg, szűkebb körben látogatott
– felkeresése esetleges, véletlenszerű
– egykori jelentősége miatt keresik fel

Ritkaság

- a/ igen ritka – egyedülálló műszaki-technikai létesítmény, megoldás
– termelési módot tükröző sajátos létesítmény
- b/ ritka – néhol előforduló megoldás, létesítmény
- c/ kevésbé ritka – hasonló megoldások máshol is találhatóak

6. táblázat
Az egyedi tájérték „esztétikai” jelentősége

ritkaság \ jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka
		a	b	c
nagyon jelentős	a	 10	 6	3
jelentős	b	 6	 3	2
kevésbé jelentős	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Kezelési, védelmi javaslat:

kismértékű módosítása is lényeges értékcsökkenéssel jár

a lényegi adottságok változtatása veszélyes következményű

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – színvonalas, művészi kvalitásokkal rendelkező objektum, tájelem
– a „természeti szép” ismérveit magas szinten képviselő objektum, tájelem
- b/ jelentős – a térségben „szépnek” minősített látnivaló (növény, növényegyüttes stb.)
– a táj, a település mindenkinek tetsző része (tájkép, településkép)
- c/ kevésbé jelentős – vizuális értelemben harmonikus tájegyüttes
– szép habitusú (szelektált, nemesített növények)
– művészi szándékkal létesített tájelem leírásokból, ábrázolásokból ismert maradványa

Ritkaság

- a/ igen ritka – egyedülálló alkotás, emberformált alakulat
- b/ ritka – viszonylag kevésszer előforduló alkotás, emberformálta alakulat
- c/ kevésbé ritka – hasonló módon máshol is előfordul

7. táblázat
Az egyedi tájérték „edukatív” jelentősége

ritkaság \ jelentőség		ritkaság		
		igen ritka	ritka	kevésbé ritka
		a	b	c
nagyon jelentős	a			3
jelentős	b			2
kevésbé jelentős	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Kezelési, védelmi javaslat:

közízlésre, közműveltségére nevelés szempontjából nélkülözhetetlen, ezért nem változtatható

a közízlést, közművelést fejlesztő nevelő hatása csak a lényegi elemek megtartásával érvényesül

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – a közízlés, a közműveltség fokozását a legáltalánosabb értelemben szolgálja
– széleskörűen nevelő hatású a hazafias érzés, a nemzeti tudat, a nemzetiségi érzelmek ébresztése és jó irányú fejlesztése vonatkozásában
- b/ jelentős – társadalomtudományi ismeretek megszerzésére készítet
- c/ kevésbé jelentős – csak speciális érdeklődésű rétegek, csoportok számára jelent „nevelő” hatást

Ritkaság

- a/ igen ritka – országosan csak néhány van belőle
- b/ ritka – megyénként kevésbé van belőle
- c/ kevésbé ritka – több hasonló van, gyakrabban előfordul

8. táblázat
Az egyedi tájérték „etnikai” jelentősége

ritkaság \ jelentőség		igen ritka	ritka	kevésbé ritka
		a	b	c
nagyon jelentős	a	 10	 6	3
jelentős	b	 6	 3	2
kevésbé jelentős	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Kezelési, védelmi javaslat:

 néprajzi értékére tekintettel "minden áron" eredeti állapotában kell tartani

 módosítani csak annyira szabad, hogy eredeti jelentőségének lényeges vonásait el ne veszítse

Jelentőség

- a/ nagyon jelentős – valamely nép, népcsoport sajátosságaira, tulajdonságaira, szokásaira nagyon jellegzetesen utaló objektum, elemegyüttes
– országosan, sőt nemzetközileg is ismert, megszűnése társadalmi vita forrásává válhat
– irodalmilag feldolgozott, publikált
– sajátos, hozzá hasonló nem ismeretes
- b/ jelentős – a tájképben etnikailag sajátos karaktervonású
– a táj lakói érzelmileg kötődnek hozzá
- c/ kevésbé jelentős – helytörténeti, néprajzi szempontból érdekes
– csak nyomai ismerhetők fel a leírások alapján

Ritkaság

- a/ igen ritka – országosan kevés van belőle
b/ ritka – megyénként csak néhány van belőle
c/ kevésbé ritka – viszonylag gyakran előforduló

7. Az értékek meghatározása

A fejezet bevezetőjében feltett negyedik kérdésre válaszolva fel kell eleveníteni a tájértékek meghatározásának szakaszait. Ezek:

- az értékelendő területek kiválasztása, lehatárolása,
- a táji objektumok felkutatása,
- a felvételezett adatok dimenzió nélkülivé transzformálása,
- a tájobjektumok mátrix-formula szerinti értékelése,
- súlyozás a tájobjektumok jellege szerint,
- az adott területek egyedi tájértékekben való gazdaságának, illetve egyhangúságának meghatározása (a tájértékek alapján).

A fenti felsorolásból és a folyamatábrából is látható, hogy a mátrixok szerinti értékeléssel a részértékek meghatározását oldottuk meg. Az alapértékek súlyozását

- az irodalmi tapasztalatok alapján,
- a szakemberek gyakorlati útmutatása szerint és
- az átlagember véleménynyilvánítása alapján

lehet elvégezni. A „helyes” megoldáshoz a három adat kombinatív alkalmazása vezet.

Az egyes tájobjektumok, tájelemek „reálértéke” a „kritériumok” szerinti szempontokon túlmenően azok állapota és megközelíthetősége szerint rendkívül nagy eltérést mutat. Jóllehet, hogy az „*állapot*” és a „*megközelíthetőség*” nem növeli, illetve nem csökkenti a tájobjektum értékét, de azok „*érvényesüléséhez*” nélkülözhetetlen:

- Az állapot kritériummal való súlyozására annak ellenére szükség van, hogy a mátrixokban az „*állapotot*” kimondatlanul is figyelembe kell venni, mert az a tájobjektum jelentőségének egyik ismérve.
- Bármely tájobjektum, függetlenül attól, hogy hol van és hogyan közelíthető meg, eleve értéket jelent (többnyire a valamely okból „*kiesők*” maradtak fenn leginkább eredeti formájukban).

A súlyozásnál ezért:

- az állapot alapján az értékszintet,
- a megközelíthetőség alapján pedig ösztönösen is a látogatottság-, idegenforgalom-orientáltsági szempontokat

hangsúlyozzuk, illetve hangsúlyozhatjuk. A 9. táblázatban lévő számértékeket szorzóként alkalmazva, az összesített tájérték differenciáltabban fejeződik ki.

9. táblázat
A tájérték súlyozása „megközelíthetőség” szerint

megközelí- hetőség állapot		jó	nehéz	rossz
		a	b	c
jó	a	10	6	3
közepes	b	6	3	2
pusztuló	c	3	2	1

Érték: 10 = igen nagy
6 = nagy
3 = közepes
2 = csekély
1 = igen csekély

Megközelíthetőség

- a/ jól megközelíthető – közlekedési eszközzel egyszerűen és gyorsan elérhető
- b/ nehezen megközelíthető – csak körülményesen hozzáférhető
– csak időszakosan hozzáférhető
- c/ rosszul megközelíthető – nincsen úttal feltárva

Ritkaság

- a/ jó állapotú – az eredetinek megfelelő
- b/ közepes állapotú – az eredeti rendeltetést még reprezentálja
- c/ pusztuló állapotú – az eredeti állapotra csak utaló
– a rendeltetésszerű állapot csak nyomokban meglévő
– a tájérték már alig fellelhető, alig érzékelhető

Az egyes tájobjektumok súlyozott értékeinek összesítése után a „kritériumok” számának, a táblázatban szereplő értékeknek és a súlyozó értékeknek a szorzata minimálisan

$$8 \times 1 \times 1 = 8$$

maximálisan

$$8 \times 10 \times 10 = 800$$

lehet.

Nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az elméleti felső határt – a kísérleti számítások tanulsága szerint – még megközelíteni is alig lehet. Ugyanakkor a vizsgálati tárgyává tett tájobjektumok súlyozott értékeinek összesítése minden esetben magasabb 8-nál.

A célszerűség – és az általános tájértékelési gyakorlat alapján is – a 8-tól 800-ig terjedő számhalmazban „rendet” kell teremteni. Ezt intervallumok képzésével lehet megoldani.

Intervallumot az alábbi küszöbértékek figyelembevételével határoztuk meg. A küszöbértékekhez egyben szöveges minősítést is rendeltünk. Ennek eredménye az alábbi:

1. rendkívül magas	= 501–800
2. igen magas	= 301–500
3. magas	= 151–300
4. közepes	= 73–150
5. csekély	= 33–72
6. igen csekély	= 8–32

Az egyes intervallumokba tartozó tájobjektumokat vonzaskörük szerint is meghatároztuk és azokat ilyen értelemben

1. nemzetközileg is kiemelkedő,	4. településkörnyéki,
2. országos,	5. lokális, valamint
3. megyei,	6. csekély

jelentőségűnek tekintjük.

Az eddigiekben ismertetett tájértékelési módszer az egyedi tájértékek meghatározása mellett a felületegységek szerinti differenciálásra is alkalmas. Értelemszerűen az egyedi tájértékek gyakorisága, tájegységenkénti sűrűsödése az adott táj objektumokban való gazdagságára, azaz a táj összértékére utal. Ez ideig nem tértünk ki az értékelési eljárás lebonyolításának technikai oldalára. Úgy érezzük, hogy valamely kísérleti terület értékelésekor a manuális módszert kell előnyben részesíteni. Amennyiben a módszer a gyakorlatban alkalmazható, át kell térni a számítógépes eljárásra.

A számítógépes értékelést az alábbiak figyelembevételével célszerű elvégezni:

1. Feladat vagy *célorientáltság*: csak olyan adatokat szabad értékelni, amelyek a kitűzött célt közvetlenül szolgálják.
2. *Flexibilitás*: az adatnak sokféle információs igényeknek, azaz különböző felhasználási szempontoknak kell megfelelniük.
3. Az adatok kedvező *beszerezhetősége*: lehetőség szerint meglévő anyagokra, adatokra kell támaszkodni, s a primer-információt (saját felvétel) a minimumra csökkenteni.
4. *Bővíthetőség*: az adatbázis technikai bővíthetőségére az előre nem látható információs igények miatt van szükség.
5. *Aktualizálhatóság*: a legújabb információk felhasználhatósága érdekében a tárolt adatoknak aktualizálhatóknak kell lenniük.
6. *Illeszthetőség*: az adatoknak az időbeli és a felületszerű lehívásra is alkalmasnak kellene lenni, amit térbeli mezőkkel lehet elérni.
7. *Rugalmasság*: a részek kisebb-nagyobb egységenkénti összevont értékelését is lehetővé kell tenni.
8. *Egyszerűség*: rendszernek a komplikációmentes kezelhetőségét biztosítani kell, erre a négyzetmezős háló a legalkalmasabb.

8. A védelemre érdemes egyedi tájértékek „megtalálhatóságának” módja, lehetősége

Mindenek előtt a hazai adatszolgáltatás nehézségeire, a területi adatbank hiányára kell a figyelmet felhívni. Az elvben rendelkezésre álló adatokkal sem rózsásabb a helyzet. Tény, hogy Magyarországon 19 megye, 6 tervezési gazdasági körzet, 11 vízügyi igazgatóság, 50 termőhelyi adottságok szerint elkülönített erdészeti „nagytáj”, 5 klímaterület (Bacsó), 35 „talajtáj” (Stefanovits), 6 természetföldrajzi tájegység (Bulla) stb. található. A sort lehetne a mezőgazdasági, a zöldség-, a gyümölcsstermesztő körzetekkel, a történelmi borvidékkel, a földtani egységekkel folytatni. A szolgáltató-ellátó hálózattal sem más a helyzet. Az áramszolgáltatás, a vasúti, a közúti irányítás és fenntartás, a bányászat, az üdülőkörzetek mind-mind eltérő lehatárolásúak.

A különböző szervek, hatóságok igen sok adatot gyűjtenek és rögzítenek ugyan, de ezeket a közvetlen érintett szakterületen kívül úgyszólván senki sem tudja hasznosítani. A különböző szervek, hatóságok által készített térképek léptéke sem minden esetben azonos!

Summa summarum hazánkban a területi (természeti, települési, infrastrukturális) adatok az egyes népgazdasági ágak szerint eltérő helyeken és különbözőképpen „feldolgozottak”. Éppen ezért a nyilvántartási határok mindennek, csak egységesnek, azonosnak nem mondhatók. A különbözőség nagyságrendjére jellemző, hogy a több „határt” átszelő terület rendezés tervének készítéséhez ugyanazon ágazathoz tartozó adatok több helyen nyilvántartottak (s még itt az ágazaton belül az egységek eltérő adatnyilvántartására ki sem tértünk!). A nyilvántartás viszont nem azonos a hozzáférhetőséggel, az adatszolgáltatással. Az egykor monopolizáltak tekintett hazai adatszolgáltatási gyakorlattal szemben az érdekesség kedvéért lássuk az USA-belit.

Az 1983-ban rendezett GATE-UMASS konferencia témája a tájértékelés volt. Az amerikai gyakorlat ismertetése után szinte egyszerre kérdezték többen is, na és az adatokhoz hogyan jutottak hozzá? Az előadó Fabos professzor, miután – többszöri ismétlés után „megértett” a kérdést, a legtermészetesebb módon közölte, hogy az egyes „szolgáltatások” (talaj, meteorológiai, erdészeti, vízügyi stb.) dolga, kötelessége a naprakész adatok azonnali és térítésmentes közreadása.

Az ideális kétségtelenül a területi adatbank, az egységes, országos területi információs rendszer felállítása lenne. Nehéz megjósolni – és ez nem is feladatunk –, de feltehetően csak hosszú idő múlva „érik össze” tucatnyi párhuzamos próbálkozás. A tájértékek pusztulását viszont nem szabad az információs rendszer hiányára hivatkozva magyarázni. A tétlen várakozás helyett a meglévő adatok használata az egyetlen lehetőség.

Hazánkban található lehetséges források:

- Topográfiai, kataszteri, földnyilvántartási stb. térképek
- Légi felvételek
- Rendezési tervek (ÁRT, RRT) és mellékleteik
- Tematikus térképek, mint
 - turista, földtani-geológiai, – régészeti,
 - talajtani (genetikai), – növényföldrajzi
 - talajhasznosítási, – vízrajzi
 - erdészeti üzemi, – bányászati.

- Korabeli tervek, térképek, mint
 - kultúrmérnöki,
 - építészeti,
 - kertkialakítási,
- Monográfiák, útikönyvek
- Helytörténeti kutatások
- Helyszíni bejárások
- hadi (Marsigli-XVII. Század vége stb.),
- folyófelvételek (Duna mappáció),
- országos felmérések (I és II katonai térképek)

9. Egyedi tájobjektum értékének meghatározása

Egyedi tájobjektum értékének meghatározását egy konkrét példán szemléltetjük. Választásunk az ország egyik legexponáltabb tájrészletében, a Dunakanyarban lévő és jól ismert nagymarosi kettős jegenyefa-sor (allé) értékének meghatározására esett, amelyet 1981-ben az építkezések miatt kivágtak.

A fasort – a rossz nyelvek szerint – a Duna-parti egykori kaszinó (ma felvonulási épületként használják) tulajdonosa az 1930-as években azzal a szándékkal ültette, hogy hajnalig mulató és kaptatosan hazafelé igyekvő vendégeit a magányosan álló épülettől az országútig vezette. A 34 élő fából álló jegenyenyár allét egy „tájesztéta” fél évszázaddal ezelőtt bizonyára még tájidegennek tartotta volna. A dunakanyari látványnak viszont oly szerves részévé vált, hogy most elvesztése ellen tiltakoznánk. Festőink több alkotásán is megörökített fasor az egyetlen „renitenskedő” tájjelem. A két oldalról hegyekkel kísért keskeny part menti sávban ugyanis „minden” (az utak, a vasút, a beépítés) a Duna vonalát követi, azzal párhuzamos. E vonalrendben a merőlegesen (bezárt) telepített fasor éppen ezért vált a tájképben oly jellegzetessé.

A közölt mátrixok alapján a fasor egyedi értéke az alábbi módon határozható meg:

Szakterületi jelentősége

6 pont: mert – bár egyik szakterülethez sem, illetve többhöz is kapcsolódó – regionálisan ismert és egyedül álló együttes.

Látvány jelentősége

10 pont: mert egyedülálló jelenség

Idegenforgalmi jelentősége

2 pont: mert felkeresése véletlenszerű (nem ezért jönnek a látogatók), de kevés van

Ökológiai jelentősége

1 pont: mert tájökológiai hatása alig észrevehető és gyakran előforduló adottság.

Ökonómiai jelentősége

1 pont: mert megtartását csak a helyi szokások indokolhatják és hasonló „megoldás” máshol is található.

Esztétikai jelentősége

3 pont: mert a térségben „szépnek” minősített látnivaló és viszonylag kevésszer előforduló emberformálta alakulat.

Edukatív jelentősége

2 pont: mert csak speciális érdeklődésű rétegek, csoportok számára jelent „nevelő” hatást és megynként kevés van belőle.

Etnikai jelentősége

1 pont: mert csak helytörténeti szempontból érdekes és fatelepítés viszonylag gyakran előforduló tevékenység.

Az értékelés alapjául szolgáló kritériumok szerint a nagymarosi nyárfasor 26 pontértéket kapott, ami a maximálisan adható pontok 32,5%-át jelenti.

10. Tájvédelmi kataszter készítésének módja

Az egyedi tájértékek kataszterének elkészítését csakis egységes koncepció alapján szabad elvégezni. Az elkészítés ütemezését és a végrehajtás módját országos hatáskörrel és a területen is tevékenykedő végrehajtási jogkörrel rendelkező szervezetnek kell kézbe vennie. A munka eredményes lebonyolításához egyrészt széleskörű általános felvilágosító, másrészt sokoldalú továbbképző munkára van szükség.

Az egységes feltételezés alapjául körültekintően szerkesztett űrlapok szolgálhatnak. Csak így valósítható meg az egységes nyilvántartás is. A nyilvántartást a közölt források alapján kell megkezdni. A „feltételezések” a tájértékek szöveges ismertetésére is sort kell keríteni. Az ismertetőben az adott tájobjektum rövid története is szerepeljen létesítésétől napjainkig.

Az értékelést a legkisebb államigazgatási egységként, községként célszerű végezni. Az értékelésbe a helyi szervek képviselőit is célszerű bevonni a környezet- és természetvédelemmel „hivatalosan” foglalkozók mellett. Az egyedi tájértékekről készítendő adatoknak

- nyilvánosnak és
- településsorosan is rendszerezetteknek

kell lenniük.

11. Intézkedés a veszélyeztetettség szerint

Az egyedi tájérték „reálértéke” alapján a tájvédelmi intézkedések módja eldönthető. A védetté nyilvánítás jellegének meghatározása után a veszélyeztetettség mérték szerint kell az intézkedési tervet elkészíteni, a kezelési utasítást kidolgozni.

A veszélyeztetettség lehet közvetlen és közvetett. Extrém esetben fennáll a tájérték fizikai megsemmisítésének veszélye is. Külszíni és részben mélységi bányaművelés, víztározó létesítés és művelés alóli kivonás (iparterületi hasznosítás vagy más vonalas infrastruktúra építés stb.), de rosszul értelmezett és végrehajtott térségi melioráció esetén is gyakori a tájértékek teljes pusztulása.

A közvetett hatásokat a tájháztartásban bekövetkező változások okozzák. Az erdőtelepítés, a talajvízszint emelkedés vagy süllyedés, az erdőirtás, a környezeti ártalmak fokozódása többnyire csak hosszabb idő után válik láthatóvá. Az olykor évtizedek múltán bekövetkezett kárhatások megváltoztatására, „visszafordítására” az esetek többségében már nincs lehetőség. Például a bányászati vagy lecsapolási beavatkozások megmenthetőségének kicsi a valószínűsége. Hasonló a helyzet a tartósan megemelkedett talajvízszint esetén a víz áztatta földműveknél, a levegőtlené váló talajon élő fás növényeknél.

A veszélyeztetettség szerint három fokozatot különböztettünk meg. A tájobjektum

- erősen veszélyeztetett, ha a fizikai megsemmisítésnek kitett,
- közepesen veszélyeztetett, ha eredeti jellege részbeni változásnak kitett vagy az ökológiai viszonyok nagymértékben változnak,
- gyengén veszélyeztetett, ha környezete megváltozik (fakivágás, művelési ág változtatás, beépítés, melioráció stb.).

A környezeti ártalmak akkumulálódása is igen eltérő módon hathat. A talaj, a talajvíz, a földfelszín és a levegő elszennyezősége szintén beláthatatlan módon károsíthatja a tájobjektumokat.

A veszélyeztetettség jellegének, mértékének megállapítása alapján kell az intézkedési és kezelési terve, illetve a javaslatot kidolgozni. A tájértékek megtartásának jogi, adminisztratív lehetőségeit az intézkedési tervben, fenntartásának egyéb részleteit pedig javaslatban kell ütemezni, rögzíteni.

Összefoglalás

A nemzeti sajátosságú jellegzetes karakterű magyar tájak, ezen belül az egyedi értéket képviselő falvak a turizmusba messzemenően hasznosíthatók. Kiemelkedő jelentőségűek lehetnek azok a térségek, amelyeknek táji értékeit a termálkincs növeli. A lehetőségek kibontásához a szerteágazó feladatot kell megoldanunk, a teendőinket harmonizálni, súlyozni kell.

Közvetlen szomszédunk, Ausztria egyik legfontosabb nemzetgazdasági ága az idegenforgalom. A vendégeket a kitűnően propagált táji értékek vonzzák. Így az osztrákok „felesleges” mezőgazdasági termékeinek jelentős részét nem kell exportálniuk, hanem a szállítási költségek megtakarításával, kiskereskedelmi áron odahaza értékesíthetik.

Az ez ideig nem kellő határfokkal és nem „korszerűen” hasznosított természetben, tájban sok lehetőség rejlik. Arra kell törekednünk, hogy a primer és a terciér szektorhoz tartozó tevékenységek ötvöződjenek, hogy évente 20–40 millió vendég keresse a falusi turizmus keretében termálfürdőinket, egyedi tájértékeinket, zamatos gyümölcsseinket, zöldségeinket, ízes borunkat, hatékony gyógynövényeinket ne az otthon megunt „hipermarketek”-ben vásárolja, hanem kosárból, falusi piacokon. Szinte minden településünkben és határában vannak még olyan egyedi tájértékek, amelyekben az ott lakók sajnos nem tulajdonítanak különösebb értéket ugyanúgy, mint ahogyan nem tudták, hogy a padlásuk „kacatjai” valójában mit érnek. A táji értékeket kell tudatosítani az ország lakosságában. Ezt segítheti az egyedi tájértékek feltárása, népszerűsítése.

Az egyedi tájértékek meghatározása, értékelése sajátos feladat, amely jellegében eltér az ismert általános tájértékelési eljárásoktól. Az eltérés elsődleges oka, hogy az utóbbi tevékenység felületegységek, tájegységek, régiók meghatározott cél érdekében végzett összesítő értékelése, nem pedig jelentős tájobjektumok értelmezése, egyedi értékelésére irányul. Magától értetődő, hogy az egyedi tájobjektumok meghatározott értékeit a táj összesítő valorizálásánál igen jól fel lehet használni.

A táji adottságok minőségi osztályozására a rangsoranalízis köztudottan előnyösen alkalmazható. A rangsoranalízis segítségével táji értékeinket sorrendbe tudjuk állítani. Az egyedi tájobjektumok értéke nem mérhető valamilyen „etalonnal”, nem fejezhető ki mással csak viszonysszámmal. A számérték a tájobjektumok jellegzetességeinek összehasonlításából jön létre. A szubjektivitás a végeredmény meghatározásánál nem játszhat lényeges szerepet a részértékek nagy száma miatt. Amennyiben szubjektív elemek mégis megjelennek, akkor egy-egy vizsgálati területre vonatkoztatva azonos módon érvényesülnek. Más szóba jöhető eljárásokkal történt összehasonlítás alapján a mátrixokat találtuk a legalkalmasabbaknak a táji értékek meghatározására. Az adatok mátrixos elrendezésével kapott értékmutatók a szubjektivitást csökkentik és objektív módon hasonlíthatók össze.

A kritériumokat számtalan módon lehet mátrix-formában feldolgozni. Hosszas kísérletezés eredményeképpen a kritériumokat az előfordulás gyakoriságával, azaz a „ritkasággal” történő megfeleltetése tűnt a legcélszerűbbnek. Ezért valamennyi jellemzőt külön-külön az egyedi tájértékek előfordulási gyakoriságával és jelentőségével állítottunk táblázatba.

Az egyedi tájértékek jelentőségét és ritkaságát egyaránt három-három fokozatban különítettük el és *a*, *b*, *c*-vel jelöltük. A jelentőség és a ritkaság között lineáris függvénykapcsolatot feltételeztünk, s a kilenc mezőt ennek megfelelő számértékkel láttuk el.

Az *aa* jelentőséget–ritkaságot kiemelten, az *ab*, *ba* és *bb* jelentőséget–ritkaságot pedig elkülönítetten hangsúlyosnak tartottuk, ezért a védelem és az intézkedések szükségességére már ezen a szinten is felhívtuk a figyelmet. Az *a*, *ab* és *ac* fokozatokhoz szöveges magyarázatokat is fűztünk az egyértelműbb besorolás megkönnyítése céljából.

A táblázatokra épülő értékelési módszer előnyeit az egyszerűségben, a viszonylagos gyorsaságban és nem túlzottan költségességben, valamint az eredmények meggyőző bemutatathatóságában látjuk. Az egyedi tájérték „reálértéke” alapján a tájvédelmi intézkedések módja is meghatározható. A védetté nyilvánítás jellegének megfelelően, a veszélyeztetettségi mérték szerint kell az intézkedési tervet elkészíteni, a kezelési utasítást kidolgozni.

Az egyedi tájértékek megóvására kidolgozott módszer olyan történeti, ökológiai szemléletet, tájképi érzékenységet tükröz, amely a fejlettebb EU országokban már több évtizede ismert gyakorlat. Az egyedi tájértékek számbavétele, minősítése, majd megóvása megóvása a magyar táj karakterét tudatosíthatja, vonzerejét biztosíthatja, imázsát növelheti.

Kutatási eredményeink hasznosultak. Az 1996. évi Természetvédelmi törvény az egyedi tájértékekkel elkülönítetten foglalkozik (6. és 7. §). A táj jellege, a természeti értékek, az egyedi tájértékek és az esztétikai adottságok megóvása érdekében ír elő kötelező pontokat. Az értékelési módszert lokális léptékben használtuk. Reményeink szerint a rurális táj fejlesztésekor a még megmaradt egyedi tájértékek rehabilitálására is sor kerülhet.

Felhasznált irodalom

Csemez A. (1996):

Tájtervezés – tájrendezés

Mezőgazda Kiadó, Budapest (p. 299.)

Csemez A. – Mócsényi M. (1983):

Az általános tájvédelem alapjául szolgáló tájértékelési módszer kidolgozása

Kertészeti Egyetem Tájrendezési Tanszék (p. 134)

Mócsényi M. (1972):

A környezet, a táj regenerációs, rekreációs potenciáljának értékelési lehetőségei, módszerei

Kertészeti Egyetem, Budapest

Ajánlás a beruházások környezeti hatásvizsgálatának tartalmára és módszertanára

Környezetpolitika 2. 1989, (p. 93.)